

บทที่ 7 อรรถกถา (ต่อ)

(ตั้งแต่ พ.ศ. 1043-1643)

อรรถกถายุคนี้ เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. 1043-1643 เป็นต้นไป อรรถกถายุคนี้ นับเป็นยุคทองของวรรณกรรมบาลี ที่เกี่ยวกับคัมภีร์อรรถกถา เพราะว่ายุคนี้ มีพระอรรถกถาจารย์ ที่มีชื่อเสียงเด่น ๆ แห่งวงการวรรณกรรมบาลีและพระพุทธศาสนา รวมอยู่ด้วย เช่น พระพุทธโฆสาจารย์ พระอรรถกถาจารย์ผู้ยิ่งใหญ่แห่งชมพูทวีป นอกจากพระพุทธโฆสาจารย์แล้ว ยังมีพระอรรถกถาจารย์รูปอื่น ๆ อีก เช่น พระพุทธหัตตะ พระอนันตะ พระธรรมปาละ เป็นต้น จะขอกล่าวประวัติโดยย่อและผลงานของแต่ละรูปไปตามลำดับ

1. พระพุทธโฆสาจารย์

1.1 ประวัติพระพุทธโฆสาจารย์

ประวัติพระพุทธโฆสาจารย์ มีปรากฏอยู่ในวรรณคดีบาลีที่แปลเป็นภาษาไทยและภาษาอังกฤษ ที่เป็นภาษาไทย เช่น ศาสนวงศ์, ชินกาลมาลีปกรณ์ สัทธัมมสังคหะ, สังคีตยวงศ์* ที่เป็นภาษาอังกฤษ เช่น The Pali Literature of Ceylon, 2500 Years of Buddhism, Mahavamsa, An Introduction to Pali Literature, Dhammapada เป็นต้น แต่ละเล่มก็กล่าวมากน้อยต่างกัน เพราะฉะนั้น จึงขอเก็บความจากตำราเหล่านั้นมากล่าวไว้ดังนี้

พระพุทธโฆสาจารย์ นามเดิมไม่ปรากฏ เป็นชาวอินเดีย เกิดที่พุทธคยา ได้ศึกษาจบศิลปศาสตร์ทั้งหมด ชำนาญในพระเวท มีความทรงจำเป็นเอก ชอบโต้วาทะกับนักปราชญ์ต่าง ๆ ได้ท่องเที่ยวไปทั่วชมพูทวีปเพื่อโต้วาทะและก็ได้รับชัชชนะตลอดมา ในสมัยนั้นการโต้วาทะหรือการอภิปรายเรื่องศาสนา ปรัชญา เป็นเรื่องธรรมดาในอินเดีย

* นอกจากนี้ก็มีคัมภีร์สมันตปาสาทิกา และ วิสุตติมรรค เป็นต้น

อยู่มาวันหนึ่ง พระเวทตะเถระได้ยินนายโฆสะท่องสูตรจากคัมภีร์ปติยูลีได้อย่างถูกต้อง และชัดเจน เกิดความประทับใจ อยากจะให้นายโฆสะมาเป็นศิษย์ของพระตถาคตเจ้าเพื่อจะได้ท่องพระไตรปิฎก จึงยอมตกลงรับได้ว่าหากับนายโฆสะตามที่นายโฆสะได้ทำไว้ก่อนแล้ว

นายโฆสะถามพระเวทตะเถระว่า ท่านรู้สูตรปติยูลีด้วยหรือ พระเวทตะเถระตอบว่า อาตมาไม่รู้และรู้สูตรเหล่านี้ดีด้วย สูตรเหล่านี้มีข้อผิด ๆ และบกพร่องอยู่มาก ครั้นแล้วพระเวทตะก็ได้อธิบายและวิจารณ์สูตรในคัมภีร์ปติยูลีแต่ละสูตรอย่างละเอียด จนนายโฆสะยอมจำนน และขอร้องให้พระเวทตะเถระบอกถึงลัทธิของท่าน พระเวทตะเถระได้สาธยายเนื้อความจากพระอภิธรรม นายโฆสะไม่สามารถเข้าใจความหมายพระอภิธรรมได้ จึงถามพระเวทตะว่า นี่เป็นมนต์ของใคร พระเวทตะเถระตอบว่า เป็นพุทธมนต์ (มนต์ของพระพุทธเจ้า) นายโฆสะขอร้องให้พระเวทตะสอนพระพุทฺธมนต์แก่เขา พระเวทตะเถระตอบว่า ท่านจงเข้ามาบวชเป็นพระภิกษุในพุทธศาสนา ก่อน เมื่อบวชแล้วจะสอนพุทฺธมนต์ให้ นายโฆสะตอบตกลงและบวชเป็นพระภิกษุในพุทธศาสนา ได้นามว่า “พุทฺธโฆสะ” แปลว่าผู้มีเสียงคล้ายกับเสียงของพระพุทธเจ้า

พระพุทฺธโฆสะจารย์ ได้ศึกษาธรรม-วินัย ภายใต้การควบคุมของพระเวทตะผู้เป็นพระอุปัชฌายะจนมีชื่อเสียงมาก และได้แต่งวรรณกรรม (คดี) ตั้งเดิมขึ้น

วรรณกรรมบาลีตั้งเดิมเล่มแรก ชื่อคัมภีร์ญาโณทโย ต่อมาท่านได้แต่งคัมภีร์อัฐฐสาลินี อันเป็นอรรถกถาแห่งคัมภีร์ธัมมสังคณี พระเวทตะเถระ ทราบว่า พระพุทฺธโฆสะ เริ่มแต่งปริตตัตถกถา อรรถกถาแห่งพระปริตตสูตรและมีความปรารถนาอย่างแรงกล้าในการแต่งหนังสือ ท่านจึงบอกพระพุทฺธโฆสะว่าพระไตรปิฎกอย่างเดียว มีอยู่ในชมพูทวีป ที่นี้ไม่มีคัมภีร์อรรถกถา และคัมภีร์แสดงวาทะของนิกายต่าง ๆ แต่ในลังกามีอรรถกถามากมาย ซึ่งพระมหินทะเถระได้นำไปและได้แปลเป็นภาษาสิงหล ท่านจงไปที่นั่น ศึกษาอรรถกถาทั้งหมด และแปลกลับมาเป็นภาษามาคธี (มคธ) เพื่อประโยชน์แก่มหาชน

พระพุทฺธโฆสะจารย์ ได้เดินทางไปยังลังกา ในรัชสมัยของพระเจ้ามหานามะ ประมาณ พ.ศ. 963¹ ได้พักอยู่ที่วิหารหลังหนึ่งในมหาวิหาร พระพุทฺธโฆสะ ได้ฟังสีหลอรรถกถาทั้งหมด

---

¹ F Max Muller, **Dhammapada** (The Sacred Books of the East vol X (Delhi Motilal Banarsidass, 1965.)). See Introduction

และเถระวาทีที่พระสังฆปาละ (ในหนังสือวรรณคดีของลังกา โดย จี.พี. มะละละเสเกอร์ระ สกคการันต์เป็น พระสังฆปาละ หน้า 81) แสดงตั้งแต่ต้นจนจบ มั่นใจว่า พระสูตรเหล่านี้ เป็น คำสอนอันแท้จริงของพระตถาคต จึงขอร้องต่อที่ประชุมสงฆ์ว่า ข้าพเจ้าต้องการแปลอรรถกถา จากภาษาสิงหลเป็นภาษามคธ ท่านทั้งหลายจงอนุญาตให้ข้าพเจ้าเข้าไปศึกษาในหอสมุดเถิด พระภิกษุชาวสิงหลต้องการทดสอบความรู้ของท่าน จึงให้คาถาบาลี 2 คาถา พระพุทธโฆสอาจารย์ ได้นำคาถา 2 คาถามาแต่งและให้ชื่อหนังสือเล่มนี้ว่า “วิสุทธีมรรค” แปลว่าทางแห่งความบริสุทธิ์

เทวดาต้องการให้พระพุทธโฆสอาจารย์มีชื่อเสียงเป็นที่ยอมรับในหมู่สงฆ์ชาวสิงหล จึง ทำหนังสือที่ท่านแต่งหายไปถึง 2 ครั้ง พอท่านแต่งจบครั้งที่ 3 เทวดาจึงคืนหนังสือ ปรากฏว่า หนังสือที่ท่านแต่ง 3 ครั้งนั้น มีข้อความตรงกันทุกประการ ท่านจึงเสนอต่อที่ประชุม ที่ประชุม สงฆ์ยอมรับ จากนั้นท่านจึงได้ศึกษาและแปลอรรถกถาที่เป็นภาษาสิงหลเป็นภาษามคธ เมื่อ แปลเสร็จแล้วจึงเดินทางกลับชมพูทวีปเพื่อบูชาต้นพระศรีมหาโพธิ์

นอกจากหลักฐานจากคัมภีร์ต่าง ๆ ดังกล่าวมาแล้ว เรื่องราวประวัติของพระพุทธโฆส- อาจารย์ ยังหาได้จากหนังสือเหล่านี้คือ พุทธโฆสอุปตติ (เรื่องราวเกิดขึ้นของพระพุทธโฆสอาจารย์) หรือ มหาพุทธโฆสสังสะ นิตานวัตตุ คันถวงค์ สาสนวงค์ และสัทธัมมสังคหะ มีเรื่องจริงที่น่า สังเกตอีกว่า บิดาของพระพุทธโฆสอาจารย์ ชื่อเกสี เป็นพราหมณ์ เคยสอนพระเวทในราชสำนัก ณ ดินแดนของเขา ต่อมาพราหมณ์เกสี ได้เปลี่ยนมานับถือพระพุทธศาสนา เพราะลูกชายคือ พระพุทธโฆสอาจารย์ นั่นเอง

นักปราชญ์บางคนมีมติว่า เมื่อพระพุทธโฆสอาจารย์ แปลอรรถกถาจากภาษาสิงหลลง เป็นภาษามคธ เสร็จเรียบร้อยแล้ว ได้เดินทางไปยังประเทศพม่า เพื่อประกาศพระพุทธศาสนา และแปลไวยากรณ์บาลีชื่อกัจจายนะ เป็นภาษาพม่า พร้อมทั้งเขียนอรรถกถากัจจายนะอีกด้วย²

---

² S.C. Banerji, Op.cit. p. 82.

นักปราชญ์พระพุทธศาสนาบางคน ได้กล่าวถึงสถานที่เกิดของพระพุทธโฆสาจารย์ว่า ทำนมาจากไต่ลิ่งคะชนบท (Tailanga country) ชาวพุทธพม่าอ้างว่า ประเทศพม่า คือสถานที่เกิดของพระพุทธโฆสาจารย์ ศาสตราจารย์ โกสัมพี ชาวอินเดีย ได้กล่าวสนับสนุนมติของพม่า และได้ตั้งข้อสงสัยเกี่ยวกับวาระประสูติของพระพุทธโฆสาจารย์ด้วย

พระพุทธโฆสาจารย์ ปรีนิพพานที่ไหน ไม่ได้บอกเอาไว้ เพียงแต่ทราบว่าเป็นประเทศกัมพูชา³ มีวิหารเก่าแก่หลังหนึ่งชื่อว่าพุทธโฆสวิหาร และมีตำนานเล่ากันว่า พระพุทธโฆสาจารย์ปรีนิพพานที่ประเทศกัมพูชา เรื่องนี้เท็จจริงอย่างไร ยังไม่มีใครกล้ากล่าวยืนยัน

ในสมัยพระพุทธโฆสาจารย์ พระพุทธศาสนาฝ่ายที่ใช้ภาษาบาลีในอินเดียหมดความนิยมจากประชาชน พระพุทธศาสนาที่ใช้ภาษาสันสกฤตกลับได้รับความนิยมจากประชาชน แม้กระทั่งนักปราชญ์ชาวพุทธยังยอมรับภาษาสันสกฤตว่าเป็นภาษากลางใช้สื่อความหมาย ในการประกาศศาสนา อัครโฆษะผู้ซึ่งอยู่ในพุทธศักราชประมาณ 643 ได้เขียนวรรณกรรมร้อยกรองเป็นภาษาสันสกฤต ในทำนองเดียวกันได้มีนักคิดผู้ยิ่งใหญ่ต่าง ๆ เช่น นาคารชุน วสุพันธู และ ทินนาคะ ได้เขียนหนังสือเป็นภาษาสันสกฤตทั้งนั้น ถึงแม้ษัตริย์วงศ์คุปตะ ไม่ได้สนับสนุนพระพุทธรศาสนาฝ่ายบาลีกลับให้ อุปถัมภ์พระพุทธรศาสนาที่ใช้ภาษาสันสกฤต ภาษาบาลีและพระพุทธรศาสนาฝ่ายเถรวาท จึงค่อย ๆ เสื่อมลงและสูญไปจากอินเดียในยุคนั้น พระพุทธรศาสนากลับฟื้นขึ้นมาใหม่อีกเมื่ออินเดียได้รับเอกราช

1.2 วรรณกรรมของพระพุทธโฆสาจารย์

วรรณกรรมบาลีของพระพุทธโฆสาจารย์ แบ่งออกเป็น 2 ส่วนใหญ่ ๆ คือ

1. อรรถกถา (Commentary)
2. วรรณกรรมดั้งเดิม (Original work)

---

³ P.V Bapat, op cit p. 188

1. อรรถกถา

พระพุทธโฆสจารย์ ได้แต่งอรรถกถา คือคัมภีร์ อธิบายขยายความในพระไตรปิฎก มี
ดังนี้

ก. อรรถกถาพระวินัยปิฎก

1. สมันตปาสาทิกา
2. กังขาวิตรณี

ข. อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

1. สุมังคลวิลาสินี อรรถกถาที่ขนิณิกาย
2. ปปัญจสุทนี อรรถกถามัชฌิมนิกาย
3. สวรรัตถปกาสินี อรรถกถาสังยุตตนิกาย
4. มโนรทปุรณี อรรถกถาอังคุตตรนิกาย
5. ปรมัตถโชติกา อรรถกถาขุททกปาฐ สุตตนิบาต ขุททกนิกาย
6. ชาตักกุฎฐกถา อรรถกถาชาดก ขุททกนิกาย
7. รัมมปัทฏฐกถา อรรถกถาธรรมบท ขุททกนิกาย

ค. อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก

1. อัญญาสาลินี อรรถกถาธรรมสังคณี
2. สัมโมหวิโนทนี อรรถกถาวิภังค์
3. ปัญจปัปกรรมภูฏกถา อรรถกถาวัตถุ ปุคคลบัญญัติ ธาตุกถา-ยมก-ปฏฐาน

2. วรรณกรรมดั้งเดิม

พระพุทธโฆสจารย์ ได้แต่งวรรณกรรมดั้งเดิม มีอยู่ 2 เล่ม คือ

1. ญาโณทัย
2. วิสุทธีมรรค

ต่อไปนี้จะกล่าวถึงแต่ละคัมภีร์โดยย่อ ๆ คัมภีร์อรรถกถาเล่มใดที่หาต้นฉบับไม่ได้ก็จะ
ขอข้ามไปไม่กล่าวถึง จะกล่าวตามลำดับดังต่อไปนี้

1. สมันตปาสาทิกา

เป็นอรรถกถาแก่พระวินัยปิฎกทั้ง 5 คัมภีร์ คือ ภิกขุวิภังค์ ภิกขุณีวิภังค์ มหาวรรค จุลวรรค และ ปรีวาร พระพุทธโฆสาจารย์ ได้แต่ง สมันตปาสาทิกาก่อนอรรถกถาเล่มอื่น ๆ เพราะวินัยเป็นรากฐาน ศรัทธา ของชาวพุทธ และได้แต่งขึ้นเมื่อประมาณพุทธศักราช 927-973 ในรัชสมัยพระเจ้าสิริपाल แห่งที่เมืองอนูราชปุระ ประเทศลังกา โดยคำขอร้อง พระพุทธสิริ ใช้เวลาแต่ง 1 ปี จึงสำเร็จ คือเริ่มแต่งเมื่อปีที่ 20 ของพระเจ้าสิริपाल และสำเร็จเมื่ออย่างเข้าปีที่ 21⁴ คัมภีร์นี้มีการแปลเป็นภาษาจีน โดย พระสังฆภิกข์ เมื่อ พ.ศ. 1032

พระพุทธโฆสาจารย์ ได้แต่งสมันตปาสาทิกาก่อนอรรถกถาเล่มอื่น ๆ เพราะวินัยเป็นรากฐานศรัทธาของชาวพุทธทั้งหลาย

คัมภีร์สมันตปาสาทิกา ที่พิมพ์เป็นภาษาบาลี ด้วยอักษรไทยมีอยู่ 3 เล่ม ปัจจุบันคณะสงฆ์ไทยใช้เป็นหลักสูตรการศึกษาภาษาบาลีของคณะสงฆ์สำหรับชั้นเปรียญธรรม 6-7 ประโยค

2. กังขาวิตรณิ

อรรถกถาพระปาฏิโมกข์ เรียกคัมภีร์นี้อีกอย่างหนึ่งว่า มาติกัฏฐกถา คัมภีร์พระปาฏิโมกข์ เป็นคัมภีร์เล่มหนึ่งของพระวินัยปิฎก ถือเป็นคัมภีร์ที่เก่าแก่ที่สุดของปิฎกฝ่ายบาลี และภาษาก็เก่ากว่านิกายต่าง ๆ⁵ คัมภีร์ปาฏิโมกข์แบ่งเป็น 2 ส่วน คือ ส่วนหนึ่งสำหรับศีล 227 ข้อของพระภิกษุ อีกส่วนหนึ่งสำหรับศีล 311 ของภิกษุณี ศีลในพระปาฏิโมกข์นี้ภิกษุและภิกษุณี ต้องประชุมสวดทุก ๆ 15 วัน โดยภิกษุรูปหนึ่งเป็นผู้สวดปากเปล่า อีกรูปหนึ่งเป็นผู้สอบตามตำราว่าถูกต้องตรงกันหรือไม่ ภิกษุที่เหลือนั่งฟังด้วยความสงบ ปัจจุบันนี้ไม่มีภิกษุณีแล้ว ศีลของพระภิกษุ 227 ข้อ แบ่งเป็นปาราชิก 4 สังฆาทิเสส 13 อนินยต 2 นิสัคคิยปาจิตตีย์ 30 ปาจิตตีย์ 92 ปฏิเทสนียะ 4 เสนิยวัตร 75 อธิกรณสมถะ 7 สำหรับศีลของนางภิกษุณี เพิ่มมากกว่าภิกษุจะไม่บอกกล่าวละเอียดยในที่นี้

กังขาวิตรณิ ที่พิมพ์เป็นภาษาบาลีด้วยอักษรไทย มีเฉพาะภิกษุปาฏิโมกข์เท่านั้น

⁴ พระพุทธโฆสาจารย์, *ปิฎกสมันตปาสาทิกา อรรถกถาพระวินัย* (แปลโดยพระเทพเวที (จวน อุฏฐายี ป. 9). (พระนคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2515). หน้า 99.

⁵ R.D. Vadekar, *Patimokha*. (Devanagiri alphabet). (Poona : Bhandarkar oriental Research Institute, 1939). see preface.

3. สุ่มงคลวิลาสินี

คัมภีร์สุ่มงคลวิลาสินี เป็นอรรถกถา อธิบาย ขยายความที่ฉนิทกาย ในพระสุตตันตปิฎก พระพุทธโฆสจารย์ เป็นผู้รจนาขึ้นตามคำร้องขอของพระท้าวสุทนต์เถระ แห่งสุ่มงคลละบริเวณ ชื่อคัมภีร์อรรถกถาเล่มนี้ บางทีอาจจะตั้งชื่อตามบริเวณนั่นเอง

คัมภีร์สุ่มงคลวิลาสินี พิมพ์เป็นภาษาบาลีด้วยอักษรไทยมีอยู่ 3 เล่ม เล่ม 1 ว่าด้วยศีล-
ขันธวรรค เล่ม 2 ว่าด้วยมหารวรรค เล่ม 3 ว่าด้วยปาฏิหารค ทั้ง 3 เล่ม ชำระโดย พระเทพโมลี
(เขมจารีเถระ) แห่งวัดมหาธาตุ กรุงเทพฯ

4. ปปัญจสุทนี

ปปัญจสุทนี เป็นอรรถกถาที่แต่งขึ้นมาเพื่ออธิบายมัชฌิมนิกายในพระสุตตันตปิฎก พระ-
พุทธโฆสจารย์ ได้แต่งคัมภีร์เล่มนี้ขึ้นมาโดยคำขอของพระพุทฺธมิตตเถระ ท่านรูปนี้เป็น
เพื่อนของพระพุทธโฆสจารย์ อาศัยอยู่ในที่มยุรปฏิฐานะ ในอินเดียตอนใต้

ปปัญจสุทนี ฉบับที่พิมพ์ด้วยอักษรไทย มีอยู่ 3 เล่ม คือ เล่มแรก ว่าด้วยมูลปณณาสก์
ตั้งแต่มูลปริยายวรรค จนถึงสติปฏิฐานสูตร เล่ม 2 ว่าด้วยมูลปณณาสก์ เริ่มตั้งแต่สีหนาทวรรค
จนถึงมารตัชชเนยยสูตร เล่ม 3 ว่าด้วยมัชฌิมนิกายปณณาสก์ ถึงอุปปริปณณาสก์ ตั้งแต่คหปติวรรค ถึง
อินทริยภาวนาสูตทั้ง 3 เล่ม ชำระโดย หลวงเทพดรุณานุกิจฺฐ์ (ทวี ธรรมธัช)

5. สวรรตปกาสินี

สวรรตปกาสินี เป็นอรรถกถาที่แต่งขึ้นมาเพื่ออธิบายขยายความสังยุตตนิทกาย แห่งพระ-
สุตตันตปิฎก พระพุทธโฆสจารย์ ได้แต่งคัมภีร์เล่มนี้ขึ้นมา ตามคำร้องขอของพระโชติปาละเถระ

สวรรตปกาสินี ฉบับที่พิมพ์ด้วยอักษรไทย มีอยู่ 3 เล่มคือ เล่ม 1 พรรณาสคาถวรรค
ชำระโดย สมเด็จพระวันรัต (เผื่อน ติสฺสเถระ) วัดพระเชตุพน กรุงเทพฯ เล่ม 2 พรรณานิทาน
วรรค ขันธวรรค ชำระโดย หลวงโยธีธรรมนิเทศก์ (อยู่ อุดมศิลป์) เล่ม 3 พรรณาสหายตนะ
วรรค มหาวรรค ชำระโดย พระราชสุธี (เซ่ง อุตฺตโม) วัดราชาธิวาส กรุงเทพฯ

6. มโนรทปฺรณํ

มโนรทปฺรณํ เป็นคัมภีร์อรรถกถาที่พระพุทฺธโฆสจากรัชม์ แต่งขึ้นมาเพื่ออธิบาย ขยายความ อังกุตตรนิกาย ในพระสุตตันตปิฎก คัมภีร์เล่มนี้กล่าวถึงประวัติพระสาวกองค์สำคัญ ๆ เกือบทั้งหมด นอกจากนั้น ยังได้กล่าวถึงชื่อของสถานที่ที่พระพุทฺธเจ้า เสด็จจำพรรษา ณ สถานที่ต่าง ๆ มีดังนี้

พรรษาที่ 1	ทรงจำพรรษาที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน
พรรษาที่ 2-4	ที่ราชคฤห์
พรรษาที่ 5	ที่เวสาลี
พรรษาที่ 6	ที่มังกุลบรรพต
พรรษาที่ 7	ที่ดาวดึงส์ เทวโลก
พรรษาที่ 8	ที่เภสกลาวนะ ใกล้ภูเขาสงสมารคิริ
พรรษาที่ 9	ที่โกสัมพี
พรรษาที่ 10	ที่पालิเลยยกะ
พรรษาที่ 11	ที่นาพะ
พรรษาที่ 12	ที่เวรัญชา
พรรษาที่ 13	ที่จரியบรรพต
พรรษาที่ 14	ที่เชตวัน สาวตถี
พรรษาที่ 15	ที่กบิลพัสดุ์
พรรษาที่ 16	ที่อาฬวี
พรรษาที่ 17	ที่ราชคฤห์
พรรษาที่ 18-19	ที่จரியบรรพต
พรรษาที่ 20	ที่ราชคฤห์
พรรษาที่ 21-45	ที่เชตวัน หรือ บุพพาราม เมืองสาวตถี

คัมภีร์มโนรทปฺรณํ ฉบับที่พิมพ์ด้วยอักษรไทย มีอยู่ 3 เล่ม คือ เล่มที่ 1 พรรณาเอกนิบาต แห่งอังกุตตรนิกาย เล่มที่ 2 พรรณาทุกนิบาต ดิกนิบาต จตุกกนิบาต แห่ง อังกุตตรนิกาย เล่มที่ 3 พรรณาปญฺจกนิบาต.....เอกาทสนิบาต

ทั้ง 3 เล่มนี้ ชำระโดย พระธรรมไตรโลกาจารย์ (เจริญ ญาณวโรเถระ) วัดเทพศิรินทราวาส กรุงเทพฯ

7. ปรมัตถโชติกา

ปรมัตถโชติกา เป็นอรรถกถาอธิบาย ขยายความขุททกปาฐะและสุตตนิบาต แห่งขุททกนิกาย นักปราชญ์บางคนได้ตั้งข้อสังเกตว่า คัมภีร์เล่มนี้ พระพุทธโฆสจารย์ อาจจะไม่ได้รับฉันทินคงเป็นพระเถระอีกรูปหนึ่งที่มีชื่อเหมือนกัน

8. ชาตกัฏฐกถา (อรรถกถาชาดก)

ชาตกัฏฐกถา หรือ เรียกว่า อรรถกถาชาดก เป็นคัมภีร์อรรถกถา ที่พระพุทธโฆสจารย์ ได้แต่งขึ้นมาเพื่ออธิบาย ขยายความชาดก อันว่าด้วยพระชาติในอดีตของพระพุทธเจ้า คัมภีร์ชาดก เป็นคัมภีร์หนึ่งในขุททกนิกายแห่งพระสุตตันตปิฎก ประกอบด้วยคาถาอย่างเดียว ไม่มีคำอธิบาย เป็นเรื่องราวแบบร้อยแก้วปะปนอยู่ เหมือนอรรถกถาชาดก

ส่วนอรรถกถาชาดกนั้น ชาวพุทธในประเทศไทยเชื่อกันว่า เป็นผลงานชิ้นหนึ่งของ พระพุทธโฆสจารย์ แต่นักปราชญ์ต่างประเทศบางคน⁶ เชื่อว่าอาจจะไม่ใช่พระพุทธโฆสจารย์ อาจจะเป็นพระภิกษุชาวลังการูปใดรูปหนึ่งที่ร่วมสมัยกับพระพุทธโฆสจารย์ แต่นักปราชญ์อินเดียชื่ออนันต์ เกาศัลยนะ⁷ มีมติว่า อรรถกถาชาดกเป็นผลงานของ พระพุทธโฆสจารย์ ซึ่งเขียนขึ้นโดยคำขอร้องของพระเถระ 3 รูป คือ พระอัสสชิ พระพุทธมิตตะ และ พระพุทธทเวชะ สำหรับพระพุทธทเวชะนั้น อยู่ในนิกายมคิสาสกะ

อรรถกถาชาดกมีชาดกทั้งสิ้น 547 เรื่อง แต่ในคัมภีร์จุลลนิเทศ และหลวงจีนฟาเหียน⁸ ซึ่งมีชีวิตอยู่เมื่อประมาณ พ.ศ. 942 กล่าวว่ามี 500 เรื่อง แต่ละเรื่องประกอบด้วยส่วนสำคัญ 5 ส่วน คือ

1. ปัจจุบันวัตถุ เรื่องปัจจุบัน เริ่มต้นด้วยพวกพระภิกษุสนทนากันในโรงธรรม ถึงเรื่องบุคคลและกรรมของเขาในชาดก พระพุทธเจ้าทรงทราบจึงเสด็จมาตรัสเทศนา
2. อดีตวัตถุ เรื่องในอดีต พระพุทธเจ้าตรัสถึงเรื่องในอดีตของบุคคลนั้น ๆ
3. คาถา คาถาจะมีปรากฏทั้งในเรื่องปัจจุบัน และ อดีต
4. เวยยาकरणะ แปล อธิบาย ขยายความของคาถา ชนิดคำต่อคำ
5. สโมธาน ประมวลเรื่อง หรือ สรุปรูป ชื่อบุคคลในอดีต กลายมาเป็นชื่อบุคคลต่าง ๆ ในเรื่องปัจจุบัน รวมทั้งพระพุทธเจ้าด้วย

⁶ Wilhelm Giger, Op cit p. 30.

⁷ P. V. Bapat, op cit P 190.

เรื่องราวที่ปรากฏในอรรถกถาชาดก นอกจากได้ประมวลมาจากอรรถกถาเก่า ๆ ในพระพุทธศาสนา ยังได้จากวรรณคดีเก่าแก่ในศาสนาพราหมณ์ ศาสนาเซน เป็นต้น บางที่ยังเรื่องต่าง ๆ จากดินแดนหลายแห่งด้วย เช่น กรีก และ เปอร์เซีย เป็นต้น

อิทธิพลเรื่องในอรรถกถาชาดก มีความสำคัญไม่เฉพาะแต่ในรูปวรรณกรรมบาลีเท่านั้น หากมีอิทธิพลถึงศิลปกรรม และ สถาปัตยกรรมในอินเดีย และ นานาประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนา เช่น รูปสลักที่กำแพงเมืองการหุตะ สัญจิ ถ้ำอชันดาอะโลร่า ในอินเดีย พระเจดีย์ โบโรบูดร์ ในชวา ปะกันไนพม่า และสุโขทัย ในประเทศไทย

ขอประมวลชาดก นิบาต และจำนวนชาดกมาไว้ในที่นี้ดังต่อไปนี้

1. ชาดกที่มี 1 คาถา เรียกว่า เอกนิบาตชาดก	150 เรื่อง
2. ชาดกที่มี 2 คาถา เรียกว่า ทุกนิบาตชาดก	100 เรื่อง
3. ชาดกที่มี 3 คาถา เรียกว่า ดิกนิบาตชาดก	50 เรื่อง
4. ชาดกที่มี 4 คาถา เรียกว่า จตุกกนิบาตชาดก	50 เรื่อง
5. ชาดกที่มี 5 คาถา เรียกว่า ปัญจกนิบาตชาดก	30 เรื่อง
6. ชาดกที่มี 6 คาถา เรียกว่า ฉกกนิบาตชาดก	20 เรื่อง
7. ชาดกที่มี 7 คาถา เรียกว่า สัตตกนิบาตชาดก	21 เรื่อง
8. ชาดกที่มี 8 คาถา เรียกว่า อัฏฐกนิบาตชาดก	10 เรื่อง
9. ชาดกที่มี 9 คาถา เรียกว่า นวกนิบาตชาดก	12 เรื่อง
10. ชาดกที่มี 10 คาถา เรียกว่า ทสกนิบาตชาดก	16 เรื่อง
11. ชาดกที่มี 11 คาถา เรียกว่า เอกาทสกนิบาตชาดก	9 เรื่อง
12. ชาดกที่มี 12 คาถา เรียกว่า ทวาทสกนิบาตชาดก	10 เรื่อง
13. ชาดกที่มี 13 คาถา เรียกว่า เตรสกนิบาตชาดก	10 เรื่อง
14. ชาดกที่มี 14-17 คาถา เรียกว่า ปกิณณกนิบาตชาดก	13 เรื่อง
15. ชาดกที่มี 20 คาถา เรียกว่า วิสดีนิบาตชาดก	10 เรื่อง
16. ชาดกที่มี 30 คาถา เรียกว่า ดิงสดีนิบาตชาดก	10 เรื่อง
17. ชาดกที่มี 40 คาถา เรียกว่า จัตตารีสกนิบาตชาดก	50 เรื่อง
18. ชาดกที่มี 50 คาถา เรียกว่า ปัญญาสนนิบาตชาดก	3 เรื่อง
19. ชาดกที่มี 60 คาถา เรียกว่า สักกนิบาตชาดก	2 เรื่อง

20. ชาดกที่มี 70 คาถา เรียกว่า สัตตตินิบาตชาดก	2 เรื่อง
21. ชาดกที่มี 80 คาถา เรียกว่า อสัตตินิบาตชาดก	5 เรื่อง
22. ชาดกที่มีเกิน 80 คาถา ขึ้นไป เรียกว่า มหานิบาตชาดก	10 เรื่อง
- เช่น ทศชาติ (พระเจ้า 10 ชาติ)

ชาดกที่ไม่มีในพระไตรปิฎก เรียกว่า ชาดกนอกนิบาต เช่น ปัญญาสชาดก (ชาดก 50 เรื่อง) ที่พระภิกษุชาวเชียงใหม่ แห่งลานนาเป็นผู้แต่ง

ผู้แต่งอรรถกถาชาดกได้กล่าวถึงวิธีแต่งซึ่งท่านได้กำหนดไว้ดังนี้
ข้อธรรมะอันสูงสุดนั้น

1. ใครกล่าว
2. กล่าวที่ไหน
3. กล่าวเมื่อไร
4. กล่าวเพื่อประโยชน์อะไร

ทั้งนี้ เพื่อผู้ศึกษาจะได้เข้าใจง่ายและได้ถือวิธีดังกล่าวเป็นแนวทางจรณาต่อไป

หัวข้อจรณาอรรถกถาชาดก

โดยเหตุที่ได้ตั้งหัวข้อไว้ว่า ธรรมะอันสูงสุด นั้น 1. ใครกล่าว 2. กล่าวที่ไหน 3. กล่าวเมื่อไร 4. กล่าวเพื่อประโยชน์อะไร

เพื่อที่จะอธิบายข้อความตามแนวนี้ จึงควรแสดงนิทานทั้ง 3 คือ

1. ทูเรนิทาน (นิทานในที่ไกล)
2. อวิทูเรนิทาน (นิทานที่ไม่ไกล)
3. สันติเกนิทาน (นิทานในที่ใกล้)

นิทานแต่ละอย่างท่านได้กำหนดความหมายไว้ดังนี้

1. ทูเรนิทาน แปลว่านิทานในที่ไกล หมายถึงการเริ่มเรื่องพระมหาสัตว์จำเดิมแต่ทรงบำเพ็ญพระบารมีธรรม ณ พระบาทมูลของพระพุทธเจ้าทรงพระนามว่าที่ปังกร จนถึงจุดิจากพระชาติเป็นพระเวสสันดร แล้วทรงบังเกิดในดุสิตเทวโลก

2. อวิภูเรนิกทาน แปลว่า นิทานในที่ที่ไม่ไกล หมายถึงตั้งแต่พระมหาสัตว์ จูติจากดุสิต เทวโลก จนถึงได้ตรัสรู้พระสัมพันธัญญุตญาณ ณ โพธิมณฑลแขวงอรุเวลาเสนานิคม แคว้นมคธ

3. สันติเกนิทาน แปลว่านิทานในที่ใกล้ หมายถึงการแสดงเรื่องตั้งแต่ตรัสรู้แล้ว เสด็จไปประทับ ณ นิคมนชนบท ราชธานีนั้น ๆ ประทานพระธรรมเทศนา และทรงบัญญัติพระวินัย ประดิษฐานพระศาสนาไว้เป็นหลักในการประพฤติพรหมจรรย์ จนถึงเสด็จดับขันธปรินิพพาน ณ สาลวัน แขวงกุสินารา แคว้นมัลละ

ตัวอย่างเรื่องอปัณณกชาดก

ต่อไปนี้เป็นกรเก็บความเรื่องจากอปัณณกชาดก ดังนี้

ปัจจุบันนวัตดู-เรื่องปัจจุบัน

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร กรุงสาวัตถี ทรงแสดงพระธรรมเทศนา อปัณณกชาดก ถาว่า พระธรรมเทศนานี้เกิดขึ้นเพราะปรารภใคร ตอบว่า เพราะปรารภติดตีสาวก 500 ซึ่งเป็นเพื่อนของอนาถปิณฑิกเศรษฐี

เรื่องมีอยู่ว่า วันหนึ่ง อนาถปิณฑิกเศรษฐี ให้คนใช้ถือเครื่องสักการะมี พวงมาลัยดอกไม้ของหอม เป็นต้น พาเพื่อนเดียรทีย์ 500 คน ไปฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้า ที่พระเชตวัน พวกเดียรทีย์เหล่านั้นสดับพระธรรมเทศนาแล้วเกิดเลื่อมใสในพระพุทธเจ้า เลยขอถือพระพุทธเจ้าเป็นสรณะที่พึ่งที่ระลึกละทิ้งลัทธิศาสนาเดิมของตน

ต่อมาเมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จออกกรุงสาวัตถีไปยังราชคฤห์ พอพระพุทธเจ้าเสด็จไปแล้ว พวกเดียรทีย์เหล่านั้น ก็เลิกละพุทธสรณะเสีย แล้วหันไปนับถือลัทธิเดิมของตนอีก เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จกลับมายังกรุงสาวัตถีอีก ท่านอนาถปิณฑิกเศรษฐี จึงกราบทูลให้พระองค์ทรงทราบ พระองค์จึงทรงแสดงธรรมอันว่าด้วยผลแห่งการถึงพระรัตนตรัย โดยตรัส 5 คาถา ดังมีคาถาแรกว่า

บุคคลเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ถือพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ คนเหล่านั้นจะไม่ไปอบายภูมิ ครั้นละกายมนุษย์แล้ว จักเข้าถึงเทพกาย

อดีตวัตถุ-เรื่องอดีต

เมื่อพระพุทธองค์ตรัสพระธรรมเทศนาแล้ว ทรงนำอดีตนิทานมาตรัสว่า

ในอดีตกาล ณ พระนครพาราณสี กาสีกรัฐ มีพระราชองค์หนึ่งพระนามว่า พระเจ้าพรหมทัตต์ ครั้นนั้นพระโพธิสัตว์ถือปฏิสนธิในสกุลสัตถาวหะ ครั้นเจริญวัย ก็เที่ยวประกอบพาณิชย์กรรมด้วยเกวียน 500 เล่ม ยังมีบุตรพ่อค้าเกวียนอื่น ๆ อีก แต่พวกเขาเป็นคนโง่ ไม่มีปฏิภาณไหวพริบในอุบายค้าขาย เมื่อเห็นพระโพธิสัตว์ไปค้าขายเช่นนั้น เหล่าบุตรของพ่อค้าเกวียนเหล่านั้นก็ขอไปค้าขายด้วย

พระโพธิสัตว์จึงดำริว่า กองคาราวานเกวียนจำนวนพันเล่มไปพร้อมกัน จะมีอุปสรรคต่าง ๆ เกิดขึ้น เช่นปัญหาเรื่อง น้ำ ฟืน และหญ้าเลี้ยงโค เป็นต้น จะหายาก อยากจะให้ฝ่าใฝ่ฝ่ายหนึ่งเดินทางล่วงหน้าไปก่อน จึงปรึกษากับบุตรพ่อค้าเกวียนเหล่านั้น จึงตกลงให้บุตรพ่อค้าเกวียนล่วงหน้าไปก่อน โดยคิดว่าทางยังดี น้ำ ฟืน และ หญ้า พอหาได้ง่าย และคงจะค้าขายได้กำไรดีอีกด้วย

อนึ่ง ที่กัณดาร มีอยู่ 5 อย่าง คือ

1. โจรกัณดาร (โจรปล้น)
2. วาพกัณดาร (มีสัตว์ร้าย)
3. นิรุททกัณดาร (ไม่มีน้ำ)
4. อมนุสสกัณดาร (มีมนุษย์สิงอยู่)
5. อัปปภักขกัณดาร (รักษาหารหายาก)

เมื่อบุตรพ่อค้าเกวียน รู้เรื่องเกี่ยวกับความกัณดารดังกล่าวนี้จึงได้พากันดักน้ำใส่ตุ่มเต็มทุกใบ กำหนดระยะทาง 60 โยชน์ เมื่อเดินทางไปได้ครึ่งทาง ก็มียักษ์สิงอยู่ ณ ที่นั้น จึงคิดอยากจะจับกินซึ่งพวกบุตรพ่อค้าเกวียน จึงปลอมตนเป็นอิสรชน มีบริวาร 10 คน เนรมิตยานเทียมโคทุกคนถือธนู โล่ห์และอาวุธ ในทำนองเดียวกันทุกคน มีผมเปียกโชก เสื้อผ้าเปียก ประดับด้วยดอกบัว ทั้งยานก็เปื้อนด้วยโคลน เดินสวนทางกับพวกบุตรพ่อค้าเกวียน ทราบว่าบุตรพ่อค้าเกวียนมาจากเมืองพาราณสี จะไปค้าขายในที่แห่งใดแห่งหนึ่ง และรู้ว่าเกวียนของพ่อค้าเหล่านั้น มีน้ำเต็มอยู่ในตุ่มทุกใบ

เมื่อเป็นเช่นนี้ พวกยักษ์เหล่านั้น จึงลวงว่า สถานที่ข้างหน้า จากนี้ไป มีป่าเขียวสด ผืน ดกชุก มีน้ำอุดมสมบูรณ์ ดูพวกข้าพเจ้าสิ มีผมและเสื้อผ้าเปียกโชก เปื้อนโคลนไปทั่ว ๆ พวก ท่านจงทุบตม่น้ำเสีย อย่าเป็นห่วงเรื่องน้ำเลย จะได้เดินทางไปได้ง่าย ๆ

เมื่อเหล่าบุตรพ่อค้าเกวียนผู้เบาปัญญา เชื่อในคำลวงของยักษ์เหล่านั้นจึงได้ทุบตม่น้ำทั้ง หมดทั้ง ไม่เหลือไว้แต่เพียงตมเดียว ต่อเมื่อเดินทางต่อไปจึงรู้ว่าไม่มีน้ำเลยในระหว่างทาง พวก เขาอดน้ำได้รับความทุกข์ทรมานมากเดินทางวันยังค่ำ แล้วก็หยุดพักจอดเกวียนเข้าเป็นวง ปลอดภัย ปลอดภัยไว้กับล้อ น้ำสำหรับโคก็ไม่มี ข้าวสำหรับคนก็ไม่มี

พอตกกลางคืน เหล่ายักษ์ก็มาจับเหล่าบุตรพ่อค้าเกวียนรวมทั้งโคของเขาด้วยเป็นภัณฑาหาร จนหมดสิ้น เหลือไว้แต่กองกระดูก

ฝ่ายพระโพธิสัตว์ พอได้ประมาณเดือนครึ่งจึงออกเดินทาง เมื่อถึงปากทางกันดาร จึง สั่งให้หยุดพัก ประชุมกำชับให้ประหยัดน้ำให้มากและในทางกันดารมีพืชเป็นพิษอย่าให้ใครไป กินเข้าเป็นอันขาด เมื่อเดินทางไปได้หน่อยหนึ่ง พวกยักษ์ก็สำแดงตน สวนทางออกมาปลอม แปลงตนมีลักษณะโดยนัยก่อนนั่นเอง พระโพธิสัตว์ ทราบแน่ชัดว่าพวกนี้มีไซมมนุษย์ มีตาแดง ทำทางกล้าหาญ และไม่มีเงาตัวที่แห่งนี้ เป็นนิรุตทกกันดารไม่มีน้ำ ทำไมพวกนี้ จึงมีตัวเปียกโชก และตัดดอกบัว ชรอยว่า ยักษ์พวกนี้จะลวงบุตรพ่อค้าเกวียนให้ทุบตม่น้ำทั้งหมดทั้ง พอพวกเขา มีความหิวโหยก็จับกินเสีย

เมื่อคำรืออย่างนี้แล้ว พระโพธิสัตว์จึงกล่าวกับยักษ์พวกนั้นว่า เชิญพวกท่านไปเถิด พวก ข้าพเจ้าเป็นนายพานิช ยังไม่เห็นน้ำอื่นก่อนจะไม่ทุบตม่น้ำทั้งเป็นอันขาด พวกบริวารที่หุเบา เชื่อคำบอกรของยักษ์ ก็พากันมาบอกพระโพธิสัตว์ให้ทุบตม่น้ำเสีย จะได้เดินทางด้วยความสะดวก สบาย พระโพธิสัตว์จึงสั่งให้หยุดและประชุมชี้แจงให้บริวารเข้าใจ ถึงเหตุแห่งความไม่มีน้ำ ใน เขตกันดาร โดยบอกบริวารให้ทราบว่า พวกที่มาชักชวนนั้น มิใช่มนุษย์ แต่เป็นพวกยักษ์ และได้หลอกลวงบุตรพ่อค้าเกวียน และจับกินหมดแล้ว พวกเราคงได้เห็นแต่เกวียน 500 เล่มของ พวกเขาเท่านั้น

เมื่อประชุมเสร็จแล้ว จึงนำบริวารออกเดินทางต่อไป จึงได้พบเกวียน 500 เล่ม บรรทุกสินค้าเต็มเกวียนอยู่ ทั้งเห็นกระดูกคนและโคเกลื่อนกลาดไปหมด จึงสั่งให้หยุดเกวียน ทำเป็นค่ายพัก ให้คนและโคกินอาหารค่ำแต่ยงวัน ให้โคนอนกลาง คนนอนข้างนอก ส่วนพระโพธิสัตว์นำหัวหน้าที่แข็งแรงยืนยามถือดาบรักษาการณ์ตลอดราตรี โดยแบ่งเป็น 3 ยาม จนอรุณขึ้นพอรุ่งเช้าก็ให้คนและโคกินอาหาร เสร็จแล้วก็ให้ทั้งเกวียนที่อ่อนแอคร่ำคร่าและพัสดุที่มีค่าน้อยออกไป ก็เดินทางถึงถิ่นที่ตนปรารถนา จำหน่ายสินค้าได้ราคาสูงตั้ง 2-3 เท่า เสร็จแล้วก็พาบริวารกลับคืนเมืองพาราณสีโดยความปลอดภัยทุกประการ

พระบรมศาสดาเมื่อทรงแสดงอดีตนิทานจบลงแล้ว จึงตรัสว่า ดูกร คฤหบดี ในอดีตกาลพวกที่ถือตามความคาดคะเน ถึงความพินาศใหญ่ ฝ่ายคนผู้ถือไม่ผิด ย่อมพ้นจากมืออมนุษย์ ไปถึงสถานที่ตนปรารถนา แล้วกลับมาถึงถิ่นของตนโดยสวัสดิ์ เมื่อทรงเทียบเรื่องทั้งสองแล้วจึงพระคาถาว่า

อปณณกฎฐานเมเก   ทุติยํ อาหุ ตกฏิกกา
เอตทญญาย เมธาวิ   ตํ คณฺห ยทปณฺณกํ

คนพวกหนึ่ง กล่าวฐานอันหนึ่งไม่มีผิด ฝ่ายท่านผู้ใช้ความคาดคะเนเป็นเบื้องต้น กล่าวฐานเป็นรอง นักปราชญ์ รู้ความข้อนี้แล้ว ควรถือเอาฐานะที่ไม่มีผิดไว้ ดังนี้

เวบายकरणะ - อธิบายคำ

อธิบายขยายความว่า เหตุการณ์ที่ได้ชื่ออย่างนี้ก็เพราะผลจะตั้งอยู่ได้ต้องอาศัยเหตุ ด้วยว่าผลนั้นอยู่กับเหตุ อปณณกฎฐานนั้น ได้แก่ฐานที่ได้จริงโดยส่วนเดียว ไม่มีผิดพลาด นำออกไปจากทุกข์ภัย นี่เป็นความย่อ ดังนี้ เป็นต้น

สโมธาน - ประมวลเรื่อง

พระบรมศาสดาทรงแสดงพระธรรมเทศานี้แล้ว ทรงแสดงเรื่องทั้งสองเทียบเคียงแล้ว ทรงประชุมชาดกว่า บุตรของพ่อค้าเกวียนผู้เฒ่าในครั้งนั้น ได้มาเป็นพระเทวทัตต์ พวกพ้องของเขาก็ได้มาเป็นบริวารของเขา บริวารของบุตรพ่อค้าเกวียนผู้ฉลาดได้มาเป็นพุทธบริษัท ส่วนบุตรของพ่อค้าเกวียนผู้มีปรีชาญาณ ก็มาเป็นเรา-ตถาคต มีพระธรรมเทศนาจบลงเพียงเท่านี้

๑. ชัมปทัฏฐกถา (อรรถกถาธรรมบท)

ชัมปทัฏฐกถา คืออรรถกถาอธิบาย ขยายความพระธรรมบท ซึ่งพระพุทธโฆสาจารย์ เป็นผู้แต่ง และแต่งขึ้นภายหลังอรรถกถาชาดก เมื่อประมาณ พ.ศ. 1093 ศาสตราจารย์วิลเฮล์ม ไกเกอร์ (Wilhelm Geiger) มีมติว่าไม่น่าจะเป็นไปได้ที่พระพุทธโฆสาจารย์ แต่งอรรถกถาธรรมบท แต่มีทางเป็นไปได้ว่า วรรณกรรมยุคหลัง ๆ นี้ ส่วนใหญ่ได้รับอิทธิพลจากแหล่งเดิมที่เก่าแก่

คัมภีร์ธรรมบทมีเฉพาะคาถาที่เป็นร้อยกรอง ไม่มีเรื่องราวที่แต่งเป็นร้อยแก้ว เชื่อกันว่า พระพุทธเจ้าทรงรวบรวมเป็นคาถาไว้ ส่วนอรรถกถาธรรมบทมีทั้งคาถา และ เรื่องราวที่แต่งเป็นร้อยแก้วประกอบ เรื่องในอรรถกถาธรรมบทมีลักษณะเป็นของพระพุทธศาสนามากกว่าชาดก ตัวละครในเรื่องส่วนใหญ่ เป็นพระสาวกของพระพุทธเจ้าทั้งนั้น บ่อยครั้งที่เดียว เรื่องชาดก มีปรากฏอยู่ในอรรถกถาธรรมบทเหมือนกัน ลักษณะการเขียนอรรถกถาธรรมบทได้รับอิทธิพลส่วนใหญ่จากชาดก นิกาย วิมานวัตถุ เปตวัตถุ สุตตนิบาตและวินัยปิฎก

เรื่องทุกเรื่องในอรรถกถาธรรมบท ประกอบด้วย 4 ส่วน คือ

1. ปัจจุบันวัตถุ เริ่มเรื่องด้วยพวกภิกษุสนทนากันในโรงธรรม กล่าวถึงบุคคลและกรรมของเขา พระพุทธเจ้าทรงทราบ จึงเสด็จมาตรัสแสดงพระธรรมเทศนา
2. อดีตวัตถุ เรื่องในอดีต พระพุทธเจ้าทรงตรัสบุพกรรมของเขาในชาติก่อน ๆ ให้ภิกษุทั้งหลายฟัง
3. คาถา การแต่งที่มีลักษณะเป็นร้อยกรอง มีทั้งในเรื่องปัจจุบัน และ อดีต จะมี หนึ่งคาถาหรือมากกว่าหนึ่งก็ได้
4. เวຍยาकरणะ แปลอธิบายคาถาในลักษณะอธิบายคำ
สำหรับหัวข้อสมุธานั้น จะมีปรากฏบางเรื่องในข้อ 3 คือ อดีตนิทาน ไม่นิยมประกอบเป็นส่วนสุดท้ายเหมือนอรรถกถาชาดก บางเรื่องที่สั้น ๆ ไม่มีอดีตวัตถุ (อดีตนิทาน) เลย

อรรถกถาแห่งธรรมบท มีประมาณ 72 ภาณวาร ประกอบด้วย 299 เรื่อง 26 วรรค

ดังนี้

1. ยมกวรรค	มี 14 เรื่อง
2. อัปมาทวรรค	มี 9 เรื่อง
3. จิตตวรรค	มี 9 เรื่อง
4. ปุပ္ผวรรค	มี 12 เรื่อง
5. พาลวรรค	มี 15 เรื่อง
6. บัณฑิตวรรค	มี 11 เรื่อง
7. อรหันตวรรค	มี 10 เรื่อง
8. สหัสสวรรค	มี 14 เรื่อง
9. ปาปวรรค	มี 12 เรื่อง
10. ทัณตวรรค	มี 11 เรื่อง
11. ชราววรรค	มี 9 เรื่อง
12. อัถตวรรค	มี 10 เรื่อง
13. โลกวรรค	มี 11 เรื่อง
14. พุทธวรรค	มี 8 เรื่อง
15. สุขวรรค	มี 8 เรื่อง
16. ปิยวรรค	มี 9 เรื่อง
17. โกธวรรค	มี 8 เรื่อง
18. มลวรรค	มี 12 เรื่อง
19. ทัมมัญญวรรค	มี 10 เรื่อง
20. มรรควรรค	มี 10 เรื่อง
21. ปกิรณกวรรค	มี 9 เรื่อง
22. นิรยวรรค	มี 9 เรื่อง
23. นาควรรค	มี 8 เรื่อง
24. ตัณฑวรรค	มี 12 เรื่อง
25. ภิกขุวรรค	มี 12 เรื่อง
26. พรหมวรรค	มี 9 เรื่อง

ต่อไปนี้เป็นกรเก็บความจากเรื่องนางวิสาขา อันเป็นเรื่องที่ 8 แห่งปุบผวรรค ในอรรถกถา-
ธรรมบท พอเป็นตัวอย่างดังนี้

พระบรมศาสดาประทับอยู่ ณ บุปพาราม เมืองสาวัตถี ทรงปรารภอุบาสิกา ชื่อวิสาขา
ตรัสพระธรรมเทศานี้ว่า ยถาปี ปุบผวาสิมฺหา เป็นต้น

นางวิสาขาเป็นธิดาของธัญชัยเศรษฐี และนางสมนาเทวีแห่งเมืองภัททियนครของแคว้น
อังคะ เมื่ออายุได้ 7 ขวบได้ไปเฝ้าและฟังธรรมเทศนาจากพระบรมศาสดา จนได้บรรลุโสดาปัตติผล
นางวิสาขาเป็นหญิงที่ประกอบด้วยความงาม 5 อย่างที่เรียกว่า เบ็ญจกัลยาณี คือ ผมงาม·เนืองาม
กระดุกงาม ผิวงาม และ วัยงาม

ในเมืองสาวัตถีนั้น มีเศรษฐีบุตรคนหนึ่ง เป็นลูกชายของมิกคารเศรษฐี ชื่อ ปุณณวัณณกุมาร
ต้องการจะแต่งงานกับกุลสตรีที่มีลักษณะเบ็ญจกัลยาณี จึงส่งพราหมณ์ 8 คน ไปสืบหาหญิงสาว
เบ็ญจกัลยาณี และ พราหมณ์ 8 คนนั้นก็เข้าไปพบนางวิสาขา ที่ศาลาริมน้ำแห่งหนึ่ง ขณะนั้น
นางวิสาขามีอายุ 16 ปี พวกพราหมณ์ได้เห็นความงามเข้าลักษณะเบ็ญจกัลยาณี จึงกลับไปบอก
มิกคารเศรษฐี มิกคารเศรษฐีเห็นว่า เป็นบุตรของเศรษฐีที่มีฐานะเสมอกัน จึงยอมให้บุตรของ
ตนแต่งงานด้วย เมื่อธัญชัยเศรษฐี ทราบก็ตกลง และ จัดเครื่องประดับให้ลูกสาวของตน
เป็นเวลาถึง 4 เดือน จึงสำเร็จ เครื่องประดับดังกล่าวมีชื่อว่า “มหาลดาปสาธน์” มีเพชร 4
ทะนาน แก้วมณี 33 ทะนาน แก้วมุกดา 11 ทะนาน แก้วประพาพ 20 ทะนาน แก้วมณี 33
ทะนาน

ก่อนถึงวันเดินทางไปอยู่กับสามีที่เมืองสาวัตถี ธัญชัยเศรษฐีได้ให้โอวาท 10 ข้อ นางวิสาขา
ในโอวาทนั้น มีว่า ไฟภายในอย่านำออก ไฟนอกอย่านำเข้า เป็นต้น หลังจากนั้น นางวิสาขาก็
ไปอยู่กับสามี เนื่องจากมิกคารเศรษฐีพ่อค้าของนางวิสาขานับถือศาสนาเซน ส่วนนางวิสาขาเป็น
พุทธสาวิกา เมื่อไปอยู่ร่วมไม้ขายคาเดียวกัน จึงเกิดมีเรื่องกันบ่อย ๆ โดยที่ครั้ง มิกคารเศรษฐี ได้
เชิญพวกนิกครณ์ (ซีเปลือย) มาเลี้ยงที่บ้าน และ บ้านหลังนี้ ไม่เคยนิมนต์พระภิกษุพุทธสาวก
มาฉันเลย จนนางวิสาขาตำหนิว่าพ่อค้าบริโภคของเก่า (สวยผลของกุศลกรรมที่ทำไว้ในอดีตชาติ)
ในคติต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในบ้านของพ่อค้านั้น วิสาขาเป็นฝ่ายชนะความของพ่อค้าทุก ๆ คดี และ
มิกคารเศรษฐี ยอมขอโทษลูกสะใภ้และยอมฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทเจ้า จนเศรษฐี
พ่อค้าบรรลุโสดาปัตติผล เป็นพระอริยบุคคลในพระพุทศาสนา ถึงกับเปิดประตูบ้านนิมนต์
พระภิกษุในพระพุทศาสนามาฉันที่บ้านเป็นประจำ และได้ทำเครื่องประดับที่สะดวงสบายกว่า
มหาลดาปสาธน์เป็นรางวัลแก่ลูกสะใภ้อีกด้วย

นางวิสาขานั้น มีบุตร 10 คน ธิดา 10 คน บุตรคนหนึ่ง ๆ ก็มีบุตรคนละ 10 คน มีธิดาคนละ 10 คน บรรดาหลานเหล่านั้น คนหนึ่ง ๆ ก็ได้มีบุตรคนละ 10 คน และมีธิดาคนละ 10 คน สรุปแล้ว นางวิสาขานั้น มีบุตรธิดา และ หลาน-เหลนรวมแล้วถึง 8420 คน และนางเองก็มีอายุถึง 120 ปี

วันหนึ่ง นางวิสาखाได้แต่งเครื่องประดับมหาลดาปสาธน์ไปในงานที่วัดก่อนที่จะเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า นางได้ถอดเครื่องประดับฝากไว้กับสาวใช้เมื่อเฝ้าพระพุทธเจ้าออกจากวัดมาแล้วจึงถามคนใช้ถึงเครื่องประดับ ปรากฏว่าสาวใช้ลืมเครื่องประดับไว้ที่วัดนั่นเอง โดยพระอานนท์พุทธอุปัฏฐากเป็นผู้เก็บรักษาไว้

เมื่อนางวิสาขารู้ว่าพระอานนท์ถูกต้องเครื่องประดับนั้นแล้วจึงคิดจะขายมันเสียแล้วนำทรัพย์จำนวนนั้นมาทนุบำรุงพระพุทธศาสนา แต่งเครื่องประดับราคามหาศาลเช่นนั้น หาใคร ๆ ซื้อไม่ได้ ทั้งบุคคลที่จะใช้เครื่องประดับนี้ได้จะต้องเป็นผู้มีบุญญาธิการมากด้วย

ด้วยประการฉะนี้ นางวิสาखा จึงซื้อเครื่องประดับดังกล่าวเสียเอง ในราคา 9 โกฏิ โดยที่นางนำเงิน 9 โกฏิ นั้น มาซื้อที่ดิน และ สร้างวิหารสร้างอยู่ 9 เดือนจึงสำเร็จ เมื่อสร้างวิหารเสร็จแล้ว นางจึงได้ทำการฉลองวิหาร โดยที่นางพร้อมด้วยลูกหลานเหลน เปล่งเสียงด้วยความปีติปราโมท เป็นคาถา 5 คาถา พระภิกษุสงฆ์ได้ยินเสียงนั้น จึงเข้าเฝ้ากราบทูลพระบรมศาสดา พระองค์จึงตรัสเล่าถึงอดีตนิทานให้บรรดาพระภิกษุทั้งหลายฟังดังต่อไปนี้

ในที่สุดแสนกัลป์จากนี้ไป มีพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่งทรงพระนามว่า ปทุมุตตระทรงอุบัติขึ้น ณ หงสวดีนคร พระชนกเป็นพระราชานามว่า สุนันทะ พระชนนี เป็นพระเทวีพระนามว่า สุชาดา

ในครั้งนั้น มีอุบาสิกาคือเป็นยอดอุปัฏฐากของพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ทูลขอพระ 8 ประการ ดำรงอยู่ในฐานะมารดาบำรุงพระพุทธศาสนาด้วยปัจจัย 4 เพื่อนหญิงของอุบาสิกาคคนหนึ่งไปวิหารกับอุบาสิกานั้นทุกวัน ได้อุบาสิกาคคนนั้นทูลพระศาสดาด้วยความคุ้นเคยจึงคิดว่า เธอทำกุศลกรรมอะไรหนอจึงได้เป็นผู้ที่สนิทสนมคุ้นเคยกับพระพุทธเจ้าอย่างนี้ เมื่อทูลถามพระบรมศาสดาแล้ว ก็รู้ว่า เธอตั้งความปรารถนาไว้ตลอดแสนกัลป์

ด้วยความรักและศรัทธาในตำแหน่งอุปัฏฐายิกา ผู้คุ้นเคยกับพระพุทธเจ้า หญิงนั้นจึงขอพระจากพระพุทธเจ้าและ นิมนต์พระสงฆ์ มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุขไปรับภัตตาหารที่บ้านตลอด 7 วัน ในวันสุดท้ายได้ถวายผ้าสาฎกเพื่อทำจีวร และหมอบลงแทบพระบาทมูลของพระบรมศาสดาพระองค์ตั้งความปรารถนาให้ตนเองได้ตำแหน่งเหมือนกับอุบาสิกาคนนั้น

พระปทุมุตตรสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงคำนึงถึงอนาคตตั้งสัจฉญาณตลอดแสนกัลป์แล้วทรงทราบว่ ในที่สุดแสนกัลป์ พระพุทธเจ้าทรงพระนามว่าโคตมะจักทรงอุบัติขึ้นในโลก ในพุทธสมัยของพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น นางจักเป็นอุบาสิกา มีนามว่า วิสาขา จะได้ขอพร 8 ประการ ในสำนักของพระองค์ ดำรงตำแหน่งในฐานะมารดา จักเป็นยอดแห่งสตรีผู้เป็นอุปัฏฐายิกาให้การบำรุงพระพุทธศาสนาด้วยปัจจัย 4

สตรีคนนั้น ครั้นได้สร้างกุศลกรรมตลอดอายุแล้วจตุจากอดีตภพนั้นแล้วก็ไปเกิดในเทวโลกและมนุษย์โลก ครั้นในกาลแห่งพระพุทธเจ้าทรงพระนามว่ากัสสปะ นางก็เป็นพระราชธิดาของพระเจ้ากาสิ มีพระนามว่า “สังฆทาสี” ผู้เป็นพระขนิษฐาของเจ้าชายกาสิ ทรงพระนามว่า “กิกิ”

ในครั้งนั้น นางก็ได้ทำบุญตลอดเวลา และตั้งความปรารถนาและขอพร 8 ประการจากพระมหากัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า ต่อจากภพนั้น นางก็ท่องเที่ยวไปในเทวโลกและมนุษย์โลก ครั้นในอดีตภพนี้ก็ได้อาเกิดเป็นธิดาของธัญชัยเศรษฐี แห่งภัททียนคร ได้ทำบุญไว้มากในศาสนาของเรา (ตถาคต)

ครั้นพระบรมศาสดาแสดงอดีตนิทานจบลงแล้ว จึงตรัสว่า

“ภิกษุทั้งหลาย ธิดาของเราอย่าอ้อมไม่ขับเพลง แต่ว่าเธอเห็นความสำเร็จ แห่งความปรารถนาที่ตั้งไว้ จึงเปล่งอุทานออกมา” แล้วตรัสพระคาถานี้ว่า

“นายมาลาการ พึงทำพวงดอกไม้ให้มากจากกองดอกไม้แม้ฉันใด มัจจุสัตว์ ผู้เกิดแล้วควรทำกุศลไว้มาก ฉันนั้น”

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปุปผราสิมุหา ได้แก่ จากกองดอกไม้มีประการต่าง ๆ บทว่า กยิรา แปลว่า พึงทำเป็นต้น

ในการจบพระธรรมเทศนา ชนเป็นอันมาก ได้เป็นพระอริยบุคคล มีพระโสดาบัน เป็นต้นเทศนามีประโยชน์ แก่มหาชน ดังนี้แล

ประวัติการแปลธรรมบท

ธรรมบท ได้มีผู้แปลเป็นภาษาต่าง ๆ หลายภาษา ไม่เฉพาะแต่ในอินเดีย และในประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนา แต่ยังมี การแปลเป็นภาษาต่าง ๆ ในยุโรปอีกด้วย

ธรรมบทมีฉบับแปลเป็นภาษาปรากฤต สันสกฤตผสม และฉบับแปลเป็นภาษาสันสกฤตอย่างเดียว ฉบับแปลเป็นภาษาจีน ดูจะเป็นฉบับที่มีค่ามาก

จากคำนำของศาสตราจารย์ เอฟ. แมกซ์ มูเลอร์ (F. Max Muller) ผู้รวบรวมการแปลธรรมบทบอกว่า เขาได้อาศัยฉบับคัมภีร์บาลีที่พิมพ์ขึ้นเมื่อปี 1855 โดย ดร. ฟุบอลล์ (Dr. Faulboll) และ ดร. ฟุบอลล์ ได้แปลเป็นภาษาลาตินด้วย เขาได้สอบทานการแปลจากคัมภีร์พระธรรมบททั้งหมด หรือบางส่วนของเบิร์นฮูฟ (Burnouf) โกเกอร์ลี (Gogerly) อัฟฮัม (Upham) วีเบอร์ (Weber) และคนอื่น ๆ อีก ฉบับของ ดร. ฟุบอลล์ เป็นที่เชื่อถือได้มากที่สุด

เมื่อศาสตราจารย์ แมกซ์ มูเลอร์ ได้ปรับปรุงงานแปลธรรมบทซึ่งพิมพ์ขึ้นเมื่อปี 1870 สำหรับเป็นคัมภีร์อันศักดิ์สิทธิ์ ของตะวันออก เขาได้รับประโยชน์จากการบันทึกธรรมบท ที่ไชเดอร์ (Childer) พิมพ์ลงในหนังสือของ Royal Asiatic Society ฉบับเดือนพฤศจิกายน 1871 และได้พิจารณาถึงข้อสังเกตของมิสเตอร์ เจมส์ ดัลเลอร์ (Mr. James d'Alurse) ในหนังสือนิรวานของชาวพุทธ (Buddhist nirvana) และคำวิจารณ์ธรรมบทของ แมกซ์ มูเลอร์ เอง พิมพ์ที่กรุงโคลัมโบ เมื่อปี 1871 ฉบับแปลที่ได้ผลสำเร็จมากที่สุดก็มีของ มิสเตอร์ริด เดวิดส์ (Rhys Davids) ในหนังสือพระพุทธศาสนา (Buddhism) และฉบับแปลเป็นภาษาฝรั่งเศสซึ่งพิมพ์โดยเฟอร์นันด์ ฮู (Fernand Hu)

แมกซ์ มูเลอร์ บอกว่า งานแปลธรรมบทที่เขาเป็นผู้รวบรวมนั้น ส่วนหนึ่งได้จากธรรมบทฉบับแปลเป็นภาษาจีน ที่มิสเตอร์ เอส. บิล (Mr. S. Beal) ได้พิมพ์เป็นภาษาอังกฤษ ในปี 1878 มิสเตอร์บิล ได้กล่าวว่า คัมภีร์ธรรมบทมิใช่มีอยู่เฉพาะในพระพุทธศาสนาฝ่ายใต้เท่านั้น แต่ก็มีในพระพุทธศาสนาฝ่ายเหนือด้วย และ มีการแปลเป็นภาษาจีนแล้วด้วย

การแปลธรรมบทเป็นภาษาจีน มี 4 ฉบับ คือ

1. ครั้งแรก ในราชวงศ์วุ (Wu dynasty) ประมาณ พ.ศ. 843 การแปลครั้งนี้ เรียกว่า ฟะ-ชฺยู-คิง (Fa-kheu-king) เป็นผลงานของสมณะชาแมน เวกิลัน (Shaman Wei-ki-lan) และคนอื่น ๆ ชื่อหนังสือเล่มนี้หมายถึงพระสูตรแห่งคาถาที่เป็นกฎ Sutta of Law verses)

2. ครั้งที่ 2 เป็นผลงานของท่านธรรมตราตะ ฉบับนี้ไม่ได้แปลเป็นอังกฤษ แต่ถือว่าเป็นฉบับที่ปรับปรุงมาจากฉบับเดิม หนังสือเล่มนี้ชื่อว่า ฟะ-ชฺยู-เปี้ย (Fa-kheu-piu) กล่าวถึงนิยายต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับธรรมบท แปลเป็นภาษาจีนโดยสมณะ 2 รูป แห่งราชวงศ์ซิ่น (Tsin dynasty) ประมาณ พ.ศ. 805-856

3. ครั้งที่ 3 การแปลเป็นภาษาจีน ครั้งนี้เรียกชื่อว่า กุห์-ยัน-คิง (Kuh-yan-king) หมายถึงพระสูตรรุ่งอรุณ (Sutra of Dawn) มี 7 เล่มผู้แต่งคือธรรมตราตะ ผู้แปลชื่อ กุ-โฟ-เนี่ยน (Ku-of-nein) (พุทธสมฤติ) ประมาณ พ.ศ. 953 กล่าวกันว่าคัมภีร์เล่มนี้ได้มาจากอินเดียโดยสมณะสังฆมาทังคะ แห่งกิปิลละ (คาบูล) ประมาณ พ.ศ. 888

4. ครั้งที่ 4 มีการแปลเป็นภาษาจีนในสมัยราชวงศ์ซุง (Sung-dynasty) ประมาณ พ.ศ. 1343-1443 ผู้แต่งคัมภีร์เล่มนี้คือ อารยะ-ธรรมตราตะ

ฉบับแปลธรรมบทเป็นภาษาทิเบตซึ่ง สคิฟเนอร์ (Schieffner) เป็นผู้ค้นพบคือเล่มที่ 28 เรียกว่าอุทานวรรค เล่มนี้มี 33 บท มีคาถามากกว่า 1000 คาถา

10. อัญฐาสาลินี

อัญฐาสาลินี คือ อรรถกถาธรรมสังคณี พระพุทธโฆสอาจารย์ แต่งขึ้นที่อินเดีย ก่อนไปอยู่ลังกา

11. สัมโมหวิโนทนี

สัมโมหวิโนทนี คือ อรรถกถาวิภังคปกรณ์ พระพุทธโฆสอาจารย์แต่งที่ประเทศลังกา

12. ปัญจปกรณัญฐกถา

ปัญจปกรณัญฐกถา คือ อรรถกถาปกรณ์ทั้ง 5 คือชาตูกถา ปุคคลบัญญัติ กถาวัตถุ ยมก และ ปฏฐาน พระพุทธโฆสอาจารย์ แต่งที่ลังกา.

13. วิสุทธีมรรค

คัมภีร์วิสุทธีมรรค เป็นวรรณกรรมดั้งเดิมของพระพุทธโฆสาจารย์ วรรณกรรมดั้งเดิมของท่านมีอยู่ 2 เล่ม คือ

1. คัมภีร์ญาโณท้ย
2. คัมภีร์วิสุทธีมรรค

คัมภีร์ญาโณท้ยนั้น พระพุทธโฆสาจารย์ เขียนขึ้นก่อนที่ท่านจะเดินทางไปอินเดีย เพื่อแปลอรรถกถาจากภาษาสิงหลมาเป็นภาษามคธ ต้นฉบับของคัมภีร์นี้ได้สูญหายไป

วิสุทธีมรรค นั้น เป็นคัมภีร์ที่รวบรวมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าไว้ทั้งหมดโดยแบ่งออกเป็น 3 ส่วน คือ ศีล สมာธิ และ ปัญญา อันเป็นแก่นแท้ของคำสั่งสอนในพระพุทธศาสนา กล่าวอีกนัยหนึ่ง คัมภีร์วิสุทธีมรรค คือคัมภีร์ที่รวบรวมสาระสำคัญของพระไตรปิฎกไว้เล่มเดียว สาระสำคัญของพระพุทธศาสนาได้แก่ศีล สมาธิ ปัญญา ลักษณะการแต่งคัมภีร์วิสุทธีมรรค เป็นเรียงความร้อยแก้วที่ดึงดูดใจผู้อ่านเป็นอย่างมาก

ตามประวัติของพระพุทธโฆสาจารย์ ที่แต่งคัมภีร์วิสุทธีมรรคมีว่า พระพุทธโฆสาจารย์ เดินทางไปยังเกาะลังกา ในรัชสมัยของพระเจ้ามหานามะ ในราว พ.ศ. 963 ได้พักอยู่ที่คันทกปริเวณ ในมหาวิหาร คือห้องสมุดของวัดนั่นเอง ขณะนั้นอธิการบดีแห่งมหาวิหาร คือ สังฆปาละ เมื่อทราบความปรารถนาของพระพุทธโฆสาจารย์ จึงได้ทดสอบภูมิรู้ และ ทิฎฐิของพระพุทธโฆสาจารย์ ก่อนที่จะอนุญาตให้ทำการค้นคว้าในห้องสมุด พระสังฆปาละ ได้ยกคาถา 2 คาถา ให้พระพุทธโฆสาจารย์แต่งแก้ พระพุทธโฆสาจารย์แต่งคำแก้คาถา 2 บทนั้นสำเร็จ ชื่อว่าวิสุทธีมรรค

หนังสือเล่มเดียวก็เป็นการเพียงพอที่จะทำให้ชื่อเสียงของผู้แต่งเป็นอมตะ เพราะวิสุทธีมรรคนั้นเท่ากับเป็นการย่อพระไตรปิฎกทั้งหมดตามประวัติกล่าวว่า เทวดาต้องการที่จะทำปัญญาของท่านให้มีชื่อเสียงในระหว่างมนุษย์ด้วยกัน จึงทำคัมภีร์วิสุทธีมรรคให้สูญหายไป และเมื่อพระพุทธโฆสาจารย์แต่งใหม่อีกเทวดาก็ทำหายอีก จนกระทั่งพระพุทธโฆสาจารย์แต่งอีกเป็นครั้งที่ 3 เทวดาจึงได้คืนฉบับที่ 1 และที่ 2 โดยที่ภิกษุทั้งหลายในมหาวิหารต้นฉบับทั้ง 3 ในเวลาเดียวกัน ปรากฏว่า ข้อความทั้ง 3 ฉบับนั้นตรงกันหมด ไม่มีการย้ายคำไปวางผิดตำแหน่ง ภิกษุเหล่านั้น อ่านแล้วอ่านอีกด้วยความพอใจ แล้วมอบคัมภีร์ต่าง ๆ พร้อมกับอรรถกถาให้กับพระพุทธโฆสาจารย์

อย่างไรก็ตาม ชาวพุทธฝ่ายเถรวาท ยังเชื่อว่า คัมภีร์วิสุทธิมรรค ที่แต่งโดยพระพุทธโฆสาจารย์ เป็นคัมภีร์ที่แต่งได้ยอดเยี่ยมที่สุดในวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา ผู้แต่งได้สรุปคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่มีอยู่ในพระไตรปิฎกเป็น 3 หมวด คือ ศีล สมาธิ ปัญญา และวิธีแต่นั้นก็เหมือนกับวิธีเรียงความกระทู้ธรรมของพระภิกษุสามเณรในปัจจุบัน คือขยายความย่อให้พิสดาร บทกระทู้ของวิสุทธิมรรคก็คือไตรสิกขา อันเป็นหลักสำคัญของพระพุทธศาสนา พระพุทธโฆสาจารย์แต่งขยายอธิบายโดยวิจิตรพิสดารโดยอ้างข้อมูลต่าง ๆ ทั้งที่เป็นพระไตรปิฎกและอรรถกถาต่าง ๆ มากำหนดอธิบาย โดยการยกเอาหมวดธรรมที่ว่าด้วยศีลมาไว้ในหมวดศีล ยกเอาหมวดธรรมที่ว่าด้วยสมาธิมารวมไว้ในหมวดสมาธิ และยกเอาหมวดธรรมที่ว่าด้วยเรื่องปัญญามารวมไว้ในหมวดปัญญา อันแสดงว่า ผู้แต่งเป็นผู้แตกฉานในพระไตรปิฎก และอรรถกถา ประวัติการแต่งคัมภีร์วิสุทธิมรรคคล้ายกับการสอบไล่เข้าเรียนมหาวิทยาลัย พระเถระชาวลังกาได้ให้คาถา 2 คาถาให้ท่านแต่งอธิบาย ทั้งนี้เพื่อเป็นการทดสอบว่า พระพุทธโฆสาจารย์รูปนี้ มีภูมิรู้เพียงพอหรือไม่ และ ท่านก็สามารถแต่งขยายข้อความคาถา 2 คาถานั้นอย่างพิสดาร จนเกิดเป็นคัมภีร์วิสุทธิมรรคขึ้น ด้วยประการฉะนี้พระเถระชาวลังกาจึงยินยอมให้ท่านแปลอรรถกถาภาษาสิงหลในหอสมุดในมหาวิทยาลัย เมืองอนุราช ประเป็นภาษามคธ นับว่า คัมภีร์วิสุทธิมรรค เป็นวิทยานิพนธ์ชิ้นเอกที่สุดของพระพุทธโฆสาจารย์ และคัมภีร์วิสุทธิมรรคนี้จะไม่ใช่เป็นเพียงวรรณกรรมเอกของประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาเท่านั้น หากจะเป็นวรรณกรรมเอกของมนุษยชาติทั่วโลกอีกด้วย

คัมภีร์วิสุทธิมรรค แบ่งออกเป็น 23 บท แต่ละบทนั้นมีหัวข้อย่อ ๆ ดังนี้

- บทที่ 1 สीलนิตเทศ ว่าด้วยเรื่องศีล การรักษาศีลอันเป็นพื้นฐานเบื้องต้น ของ การปฏิบัติธรรม
- บทที่ 2 ธุดังคณิตเทศ ว่าด้วยเรื่องการทำเพ็ญธุดงค์วัตร บำบัดความมักมากให้เบาบาง และส่งเสริมศีลให้บริสุทธิ์ผุดผ่องได้เต็มที่ มีประสิทธิภาพพอที่จะรองรับสมถกัมมัฏฐานต่อไป
- บทที่ 3 กัมมัฏฐานคณนิตเทศ ว่าด้วยเรื่องบุพเพกิจเบื้องต้นก่อนลงมือเจริญสมถกัมมัฏฐาน และวิธีเรียนกัมมัฏฐาน 40 ประการอย่างใดอย่างหนึ่งตามอัธยาศัย
- บทที่ 4 ปฐวีกสิณนิตเทศ ว่าด้วยเรื่องการเจริญปฐวีกสิณกัมมัฏฐานโดยพิสดาร อันเป็นสมถกัมมัฏฐานประการแรก
- บทที่ 5 เสสทสิณนิตเทศ ว่าด้วยการเจริญกัมมัฏฐานที่เหลือ 9 อย่าง มีอาโปกสิณ เป็นต้น

บทที่ 6 อสุภกัมมัญฐานนิกค เวทด้วยการเจริญอสุภกัมมัญฐาน 10 ประการ มีอุทฺทมาตก-
อสุภ เป็นต้น อันเป็นหมวดที่ 2 รองจากกสิณ 10

บทที่ 7 ฉอนุสสตินิกค เวทด้วยเรื่องการเจริญอนุสสติกัมมัญฐาน 6 ประการ มีพุทธานุ-
สสติ เป็นต้น มีเทวตานุสสติเป็นที่สุด

บทที่ 8 เสทานุสสตินิกค เวทด้วยเรื่องการเจริญอนุสสติกัมมัญฐานที่เหลืออีก 4 ประการ
มีมรณานุสสติ เป็นต้น (รวม 2 บท มีอนุสสติ 10 ประการ)

บทที่ 9 พรหมวิหารนิกค เวทด้วยเรื่องการเจริญพรหมวิหารกัมมัญฐาน 4 ประการ มี
เมตตา กัมมัญฐาน เป็นต้น

บทที่ 10 อารุปปนิกค เวทด้วยเรื่องการเจริญอารุปปกัมมัญฐาน 4 ประการ มีอากาสาัญ-
จายตนกัมมัญฐาน เป็นต้น

บทที่ 11 สมานินิกค เวทด้วยเรื่องการเจริญปฏิกุศลสัญญา กัมมัญฐานกับ ชาติวฏฏถาน-
กัมมัญฐาน อันเป็นกัมมัญฐานหมวดสุดท้าย ของ กัมมัญฐาน 40 ประการ

บทที่ 12 อิทธิวิธินิกค เวทด้วยเรื่องการแสดงอิทธิฤทธิ์ต่าง ๆ 10 ประการ มีอิริชฐาน
อิทธิ เป็นต้น ซึ่งสามารถอิริชฐานให้เป็นไปได้ต่าง ๆ อันเป็นผลสำเร็จมาจากสมณะกัมมัญฐาน
ที่เจริญได้สำเร็จแล้ว

บทที่ 13 อภิญาณนิกค เวทด้วยเรื่องอภิญา 6 ประการ มี ทิพยโสต หูทิพย์ สามารถ
ฟังเสียงพิเศษได้ เป็นต้น อันเป็นผลสำเร็จจากการเจริญสมณกัมมัญฐาน

บทที่ 14 ชันธนิกค เวทด้วยเรื่อง ชันธ 5 อันเป็นภูมิหรืออารมณ์ ของวิปัสสนากัมมัญฐาน
หมวดแรก

บทที่ 15 อายตนะ, ชาตินิกค เวทด้วยเรื่องอายตนะ 12 และธาตุ 18 อันเป็นภูมิ หรือ
อารมณ์ของวิปัสสนากัมมัญฐาน หมวดที่ 2 และที่ 3 ตามลำดับ

บทที่ 16 อินทริย, สัจจนิกค เวทด้วยเรื่องอินทริย 22 และอริยสัจจ 4 อันเป็นภูมิหรือ
อารมณ์ ของวิปัสสนากัมมัญฐาน หมวดที่ 4 และที่ 5 ตามลำดับ

บทที่ 17 ปัญญาภินิกค เวทด้วยเรื่องปฏิจจสมุปปบาท 12 ประการ อันเป็นภูมิหรือ
อารมณ์ของวิปัสสนากัมมัญฐาน หมวดสุดท้าย

บทที่ 18 ทิฏฐิวิสุทธินิกค เวทด้วยเรื่องการเจริญวิปัสสนากัมมัญฐานถึงขั้นทิฏฐิวิสุทธิ
คือแรกได้เป็นสภาวะธรรมด้วยภาวนาปัญญา ได้แก่เห็นรูปเห็นนามตามเป็นจริง อันเป็นการก้าว
สู่วิปัสสนาขั้นต้น

บทที่ 19 กังขาวิตรณวิสุทธินิเทศ ว่าด้วยเรื่องการเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐาน ถึงขั้นสิ้นความสงสัยในสภาวะธรรมคือรูปนามอันเป็นอารมณ์ของวิปัสสนากัมมัฏฐาน เพราะได้เห็นรูปนามพร้อมทั้งเหตุปัจจัย ด้วยภาวนาปัญญา

บทที่ 20 มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธินิเทศ ว่าด้วยเรื่องการเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐาน ถึงขั้นข้ามพ้นอุปกิเลสของวิปัสสนา ซึ่งขาดด้วยภาวนาปัญญา นี่คือทางไปนิพพาน นั้นไม่ใช่

บทที่ 21 ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธินิเทศ ว่าด้วยเรื่องการเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐาน ถึงขั้นดำเนินไปตามวิถีของวิปัสสนาญาณทั้ง 9 ตั้งแต่อุท্থัพพญาณอย่างแก่จนสิ่งอนุโลมญาณ โดยลำดับ

บทที่ 22 ญาณทัสสนวิสุทธินิเทศ ว่าด้วยเรื่องการเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐานถึงขั้นได้บรรลุนอริยมรรคญาณทั้ง 4 มีโสดาปัตติมรรค เป็นต้น อันเป็นการชี้ทางไปสู่พระนิพพาน ประการสุดท้าย

บทที่ 23 ปัญญาภาวนานิสังสนิเทศ ว่าด้วยเรื่องอานิสงค์ของภาวนาปัญญาอันเป็นผลของการเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐาน ผู้ปฏิบัติถึงขั้นนี้แล้วจะได้ผลในปัจจุบัน

ทั้ง 23 บทดังกล่าวมานี้สังเคราะห์เข้าในไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ได้ดังนี้ คือ

บทที่ 1 ศีลนิเทศ และบทที่ 2 รุตังคนิเทศ สงเคราะห์เข้าในศีลสิกขา ตั้งแต่บทที่ 3 กัมมัฏฐานคหณนิเทศ ถึง บทที่ 13 อภิญาณิเทศ สงเคราะห์เข้าในจิตตสิกขา ตั้งแต่บทที่ 14 ขันธนิเทศ ถึงบทสุดท้าย คือปัญญาภาวนา นิสังสนิเทศ สงเคราะห์เข้าใน ปัญญาสิกขา

13.1 การพิมพ์และการแปลคัมภีร์วิสุทธิมรรค

ประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนา ได้มีการพิมพ์คัมภีร์วิสุทธิมรรคเป็นภาษาบาลี โดยใช้อักษรชาตินั้น ๆ ถ่ายเสียง ขั้บรียงทั้งแปลเป็นภาษาของชาตินั้น ๆ ด้วย เช่นประเทศไทย มีการพิมพ์วิสุทธิมรรคเป็นภาษาบาลี โดยใช้อักษรไทย และมีการแปลภาษาบาลีที่ใช้อักษรไทยเป็นภาษาไทย ชาติด่าง ๆ ที่นับถือพระพุทธศาสนาก็กระทำโดยนัยเดียวกันนี้ ยังมีประเทศอื่น ๆ ที่มีผู้นับถือพระพุทธศาสนาเป็นจำนวนน้อย มีเฉพาะผู้นับถือ และสนใจพระพุทธศาสนาบางกลุ่มได้จัดพิมพ์และแปลคัมภีร์วิสุทธิมรรค เป็นภาษาชาติของตน ดังมีรายชื่อปรากฏอยู่ในหนังสือวิสุทธิมรรคฉบับแปลเป็นภาษาไทย⁸ ดังนี้

⁸ พระพุทธโฆสจารย์. วิสุทธิมรรค แปล ภาค 1 ตอน 1 (พระนคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2519). หน้า ๑-๗.

1. พิมพ์เป็นภาษาบาลีด้วยอักษรโรมัน

1. ฉบับสมาคมบาลีปกรณ์ กรุงลอนดอน พ.ศ. 2493
2. ฉบับตะวันตก ของ มหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด สหรัฐอเมริกา พิมพ์ 41 เล่ม พ.ศ. 2493

2. แปลเป็นภาษาเยอรมัน

1. ฉบับของท่าน นยานติโลกมหาเถระ แปลเป็นภาษาเยอรมัน ภาค 1 พิมพ์ พ.ศ. 2474 (ค.ศ. 1931)
2. ฉบับของท่าน นยานติโลกมหาเถระ แปลเป็นภาษาเยอรมัน ฉบับสมบูรณ์ พิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2495 (ค.ศ. 1952)

3. แปลเป็นภาษาอังกฤษ

1. The Path of Purity. (3 vols.) by Prof. Pe Maung Tin สมาคมบาลีปกรณ์ ลอนดอน ประเทศอังกฤษ จัดพิมพ์ พ.ศ. 2495, 2471 และ 2474 รวม 3 ครั้ง (ค.ศ. 1922, 1928 และ 1931)
2. The Path of Purification by Bhikkhu Nanamoli พิมพ์ที่กรุงโคลัมโบ นครหลวงของประเทศลังกา พ.ศ. 2500

13.2 วรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับวิสุทธิมรรค

มีหนังสือหลายเล่มที่เขียนขึ้นเพื่ออธิบายวิสุทธิมรรค ทั้งที่แปลเป็นภาษาอังกฤษ และภาษาต่าง ๆ จึงขอรวบรวมรายชื่อหนังสือที่มีอยู่ในหนังสือวิสุทธิมรรค ฉบับแปลเป็นภาษาอังกฤษ⁹ ดังนี้

1. ปรมัตถมัชฌิมา

อรรถกถาแห่งคัมภีร์วิสุทธิมรรค (วิสุทธิมคคมหาฐีกา) ของท่านอาจารย์ธรรมปาละ คัมภีร์พิมพ์เป็นอักษรต่าง ๆ ดังนี้

- 1.1 อักษรสิงหล (ตั้งแต่บทที่ 1 ถึงบทที่ 27) วิทโยทยะเป็นผู้รวบรวมพิมพ์ พิมพ์ที่โคลัมโบ ประเทศลังกา

1.2 อักษรพม่า (ตั้งแต่บทที่ 1-11 ในปี พ.ศ. 2452 ค.ศ. 1909) และบทที่ 12-23 ในปี พ.ศ. 2453 (ค.ศ. 1910) สำนักพิมพ์ พี.ซี. มีนดิเนปฏุก เป็นผู้จัดพิมพ์ที่แรงกุน ประเทศพม่า

1.3 อักษรไทย ที่กรุงเทพฯ ประเทศไทย คัมภีร์เล่มนี้ ไม่มีพิมพ์เป็นอักษรลาติน (โรมัน) และไม่มีฉบับแปลเป็นภาษาอังกฤษ

2. มหาวงศ์ ฉบับที่แปลเป็นภาษาอังกฤษ โดย ดับเบิลยู. ไกเกอร์ (W. Geiger) สมาคมปาลีปกรณ์เป็นผู้จัดพิมพ์ พิมพ์ที่ลอนดอน ประเทศอังกฤษ

3. จุลวงศ์ ฉบับแปลเป็นภาษาอังกฤษ โดย ดับเบิลยู. ไกเกอร์ (W. Geiger) สมาคมบาลปกรณ์ เป็นผู้จัดพิมพ์ พิมพ์ที่ลอนดอน ประเทศอังกฤษ

4. ทีปวงศ์ ฉบับพิมพ์เป็นภาษาอังกฤษ โดย เอช. โอลเดนเบอร์ก (H. Oldenberg) พิมพ์ที่ลอนดอน ประเทศอังกฤษ พ.ศ. 2422 (1879)

5. วิมุติมรรค และ วิสุทิมรรค การศึกษาเปรียบเทียบกัน โดย พี.วี. บะปัด (P. V. Bapat) พิมพ์ที่เมืองปูนา เมื่อ พ.ศ. 2480 หรือ (ค.ศ. 1937) ประเทศอินเดีย

6. ประวัติวรรณคดีอินเดีย โดย เอ็ม. วินเทอร์นิทซ์ (M. Winternitz) แปลเป็นภาษาอังกฤษโดยทาง เอส. เดตกา (Mrs. S. Kethar) และนางเอช. โทห์น (Miss H. Hohn) แห่งมหาวิทยาลัยกัลกัตตา ประเทศอินเดีย พิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2476 (ค.ศ. 1933)

7. วรรณคดี และ ภาษาบาลี ของ ดับเบิลยู. ไกเกอร์ (W. Geiger) แปลเป็นภาษาอังกฤษโดยบะตะกริชณะโฆษ (Batakrishna Ghosh) แห่งมหาวิทยาลัยกัลกัตตา พิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2486 (ค.ศ. 1943)

8. วรรณคดีบาลีของลังกา ของ จี.พี. มะละละเสเกระ (G.P. Malalasekera) พิมพ์ที่ โคลัมโบ เมื่อ พ.ศ. 2501 (ค.ศ. 1958)

9. ประวัติวรรณคดีบาลี ของ บี. ซี. ลอร์ (B.C. Law) พิมพ์ที่ลอนดอน เมื่อปี พ.ศ. 2476 (ค.ศ. 1933) มี 2 เล่ม

10. ประวัติในยุคแรกของพระพุทธศาสนา ในประเทศลังกา ของ อี. ดับเบิลยู. อะทิกะรัม (E.W. Adikaram) พิมพ์ที่ประเทศลังกา เมื่อ พ.ศ. 2489 (ค.ศ. 1946)

11. ชีวิตและ งานของพระพุทธโฆสาจารย์ ของ บี.ซี. ลอร์ (B.C. Law) ธาเกอร์ และ สพิงก์ (Thacker and Spink) พิมพ์ที่ กัลกัตตา และ สิมลา เมื่อ ปี พ.ศ. 2466 (ค.ศ. 1923)

12. พุทธโฆสอุปตติ เรื่องการเกิดขึ้นของพระพุทธโฆสาจารย์ รวบรวม และ แปลเป็นภาษาอังกฤษ โดย บริษัท เจ.เกรย์, ลูแซก (J.Gray, Luzac) พิมพ์ที่ลอนดอน เมื่อปี พ.ศ. 2435 (ค.ศ. 1892)

13. วิมุตติมรรค ตำราภาษาจีน

14. วิมุตติมรรค ฉบับแปลเป็นภาษาอังกฤษ จากภาษาจีน เป็นของส่วนตัว โดย เอน.ฮาร์. เอ็ม.อิหระ (N.R.M. Ehara) วี.อี.พี. พูลเล (V.E.P.Pulle) และ จี.เอส.ปรีลิส (G.S.Prelis) ฉบับพิมพ์ใหม่ที่โคลัมโบ พิมพ์เมื่อ ปี พ.ศ. 2504 (ค.ศ. 1961)

15. ปี่แห่งพระพุทธศาสนา บรรณาธิการใหญ่ โดย ศ.พี.วี.บะปัด Prof.P.V.Bapat) เขียนคำนำโดยประธานาธิบดีเอส. ราชกริชนัน (S.Radhakrishnan) รัฐบาลอินเดียจัดพิมพ์ขึ้น ครั้งแรกสำหรับวันมหาปรีนิพพานครบ 2500 ปี ของพระพุทธศาสนา พิมพ์ครั้งที่ 3 เมื่อ พ.ศ. 2514 (ค.ศ. 1971)

16. วรณคดีบาลีเบื้องต้น ของ เอส.ซี. บันเนอร์จี. (S.C.Banerji) พิมพ์ที่กัลกัตตา เมื่อปี พ.ศ. 2507 (ค.ศ. 1964)

17. นำเที่ยววิสุทธิมรรค โดย อุ.ธัมมรัตน์ (U Dhammaratana) จัดพิมพ์โดยท่าน เอ็ม.สังฆรัตน์นายกเถระ แห่งสมาคมมหาโพธิ์สารนาถ เมืองพาราณสี ประเทศอินเดีย

คัมภีร์วิสุทธิมรรค ปัจจุบัน คณะสงฆ์ไทยได้จัดเป็นหลักสูตรการศึกษาแผนกบาลี สำหรับชั้นเปรียญธรรม 8 ประโยค

นอกจากผลงานของพระพุทธโฆสาจารย์ ดังกล่าวมาแล้ว ยังมีพระอรรถกถาจารย์อื่น ๆ อีก ได้เขียนอรรถกถาไว้ตั้งจะนำมาศึกษาดังต่อไปนี้

13.3 คัมภีร์วิมุตติมรรค

ก่อนที่พระพุทธโฆสาจารย์ จะแต่งวิสุทธิมรรคนั้น ได้มีคณาจารย์รูปหนึ่ง ชื่ออุปติสสะ ฝ่ายอภัยคีรีวิหาร ได้เขียนปกรณ์ชื่อ “วิมุตติมรรค” ขึ้นเนื้อความไม่ต่างกับวิสุทธิมรรค พระพุทธโฆสาจารย์อาจจะได้รับแนวความคิดจากวิมุตติมรรคมาก่อนก็ได้ เมื่อท่านเขียนวิสุทธิมรรคขึ้นเพื่อยืนยันมติของ คณะมหาวิหาร คณะสงฆ์มหาวิหารได้ประชุมกันพิจารณา คัมภีร์วิสุทธิมรรค แล้วตัดสินเป็นเอกฉันท์ว่า เป็นคัมภีร์ที่ยอดเยี่ยม

ก่อนที่จะได้ศึกษาดารานสารบัญคัมภีร์ทั้งสองเพื่อเปรียบเทียบกันจะได้กล่าวถึงสารบัญ
วิมุตติมรรคก่อน วิมุตติมรรคนั้นแบ่งออกเป็น 12 บท คือ บทที่ 1 อารัมภกถา โดยผู้แต่ง ได้
แต่งเป็นคาถาว่า

สีล สมาธิ ปัญญา   วิมุตโต จ อนุตฺรา
อนุพุทฺธา อิมะ ธมฺมา   โคตเมน ยสุสิเนา
แปลว่า สีล สมาธิ ปัญญา และความหลุดพ้นอันยอดเยี่ยม ธรรมะ
เหล่านี้ อันพระโคตมะ ผู้มีชื่อเสียง ตรัสรู้แล้ว

บทที่ 2 สีลปริจเฉท บทที่ 3 การปฏิบัติรูปดวงค์ บทที่ 4 สมาธิปริจเฉท บทที่ 5 กัลยาณ-
มิตปริเยสนา บทที่ 6 จริยาปริจเฉท บทที่ 7 กัมมปฏิฐานปริจเฉท บทที่ 8 กัมมทวาร แบ่ง
เป็น 5 ตอน บทที่ 9 ปัญจอภิญญา บทที่ 10 ปัญญาปริจเฉท บทที่ 11 ปัญจอุปาย แบ่งเป็น
2 ตอน บทที่ 12 สัจจปริจเฉท แบ่งเป็น 2 ตอน

คัมภีร์วิมุตติมรรค แต่งโดยพระอุปติสสะ แต่งในอินเดีย หรือลังกา ยังไม่มีหลักฐาน
ปรากฏชัด นักปราชญ์บางคน มีมติว่าคงแต่งในอินเดีย บางคนก็ว่าแต่งในลังกาก่อนที่พระพุทธ-
โฆสอาจารย์ จะแต่งวิสุทธิมรรค ต้นฉบับของคัมภีร์วิมุตติมรรคอาจจะหายไป คงมีแต่ที่แปลเป็น
ภาษาจีน มีชื่อว่า จี-โต-เตา-ลุน (Cei-t'o-tao-lun) คนที่แปลเป็นภาษาจีน มีชื่อว่า เซง-ชี-โป-โล
(Seng Chie-po-lo) อาจเป็นองค์เดียวกับสังฆปาละก็ได้ แปลเมื่อ พ.ศ. 1048 ในราชวงศ์เสียน
(Lian dynasty) ระหว่างปี พ.ศ. 1045-1100 ได้มีนักปราชญ์ญี่ปุ่นชื่อ ศาสตราจารย์ เอ็ม.นะไก
(Prof.M.Nagai) แปลเป็นภาษาบาลี

วิมุตติมรรค แบ่งเป็น 22 บท มีเนื้อหาส่วนใหญ่ เหมือนวิสุทธิมรรค กล่าวคือ สมาธิ
ปัญญา และ วิมุตติ.

13.4 ความคล้ายคลึงกันระหว่างวิมุตติมรรคกับวิสุทธิมรรค

วิมุตติมรรค ของพระอุปติสสะ มีเนื้อหาคล้ายคลึงกับคัมภีร์วิสุทธิมรรคของพระพุทธ-
โฆสอาจารย์ จะเห็นได้จากบทย่อของแต่ละคัมภีร์ และข้อมูลต่าง ๆ ที่คัมภีร์ทั้งสองเล่มได้มาคือ
พระไตรปิฎก คัมภีร์โบราณะ ปุพพาจริยะ อรรถกถาต่าง ๆ เปฏกะคาถาของพระสารีบุตร และ
ข้อมูลที่ไม่ปรากฏหลักฐาน เป็นต้น

ศาสตราจารย์ ดร.พี.วี.บะปัด นักปราชญ์ชาวอินเดีย ได้ให้ทฤษฎี 4 ข้อเป็นหลักกำหนดความคล้ายคลึงของคัมภีร์ทั้งสอง¹⁰ ดังนี้

1. พระพุทธโฆสจารย์ ได้คัมภีร์วิมุตติมรรค ของ พระอุปติสสะ มาก่อน ท่านยึดถือเอาโครงสร้างของวิมุตติมรรคของพระอุปติสสะ และขยายความในวิสุทธิมรรคให้พิสดาร
2. พระอุปติสสะ ได้วิสุทธิมรรค ของ พระพุทธโฆสจารย์ มาก่อน ท่านก็ย่อวิสุทธิมรรคให้สั้นเข้า โดยตัดบทต่าง ๆ ออก และในขณะเดียวกันก็นำเอาข้อแก้ไขต่าง ๆ ไปใช้ให้ตรงกับคำสอนและมติของนิกายของท่าน
3. คัมภีร์ทั้งสองเล่มนี้ ได้ข้อมูลเก่า ๆ มาเหมือนกัน นั่นคืออรรถกถาจากข้อมูลนี้เอง ผู้แต่งคัมภีร์แต่ละเล่ม ได้ตัดแปลงให้ตรงกับคำสอนและมติของแต่ละนิกายอันเป็นของตนเอง
4. ส่วนใหญ่ของคัมภีร์วิมุตติมรรค ของ พระอุปติสสะ แต่งก่อนคัมภีร์วิสุทธิมรรค ของ พระพุทธโฆสจารย์ บางส่วนอาจจะเพิ่มเข้าไปภายหลัง โดยพระสังฆปาละ ผู้แปลคัมภีร์วิมุตติมรรคเป็นภาษาจีน ภายใต้อิทธิพลของมหายาน

ศาสตราจารย์ นะโค แห่งมหาวิทยาลัยอิมพีเรียล กรุงโตเกียว ประเทศญี่ปุ่น ให้ทัศนะว่า พระอุปติสสะ เป็นผู้แต่งวิมุตติมรรค เป็นพระเถระที่มีชื่อเสียง และมีชื่อปรากฏตามรายชื่อพระเถระองค์สำคัญ ๆ ที่ทรงจำพระวินัยปิฎกเมื่อคราวพระมหินทเถระ ไปประกาศเผยแผร์พุทธศาสนา ในประเทศลังกา พระอุปติสสะ เป็นผู้ได้รับความเคารพอย่างสูงจากหมู่สงฆ์ และเป็นผู้ร่วมสมัยเดียวกับพระเจ้าสกะ ผู้ครองราชย์ เมื่อปี พ.ศ. 609 เพราะฉะนั้น พระอุปติสสะ ต้องแต่งคัมภีร์วิมุตติมรรค ก่อนพระพุทธโฆสจารย์แต่งคัมภีร์วิสุทธิมรรคแน่นอน

ศาสตราจารย์ ดร.มะละละเสเกระ (Dr. Malalasekera) แห่งประเทศลังกา¹¹ ได้ให้แนวความคิดว่า ถ้าเชื่อตามทัศนะของ ศาสตราจารย์ นะโค ก็ไม่มีปัญหาอะไร ชัดเจนที่อยู่แล้ว แต่เขาได้ให้ทัศนะว่า ถึงแม้พระพุทธโฆสจารย์ ได้เดินทางมาประเทศลังกาเพื่อศึกษาอรรถกถาภาษาสิงหล และแปลอรรถกถาสิงหลเป็นภาษามคธ อาจจะมีอรรถกถาอื่น ๆ อีกบางคัมภีร์เหลืออยู่ในอินเดีย และมีการศึกษาเล่าเรียนตามประเพณีมาหลายศตวรรษ ถ้าข้อสันนิษฐานนี้เป็นจริง คัมภีร์วิมุตติมรรคที่เราพบว่า เข้าไปยังประเทศจีนโดยนิกายบางนิกาย ที่เจริญรุ่งเรือง

¹⁰P.v. Bapat, *Vmuttimaggā and Vtsuctthimaggā*. (Poona The Calcutta oriental Press Ltd , 1937)
see Introduction

¹¹ibid. see Introduction.

ในอินเดียในสมัยนั้น เป็นผู้นำไป ก็กล่าวสรุปได้ว่า คัมภีร์วิสุทธิมรรค และคัมภีร์วิมุตติมรรค เป็นวรรณกรรมที่แยกกันอย่างเป็นอิสระ ไม่มากก็น้อยทีเดียว

เพราะฉะนั้น จะเห็นได้ว่า ทฤษฎีของนักปราชญ์แต่ละคน ก็มีเหตุผลน่าเชื่อถืออยู่มาก เพื่อให้นักศึกษาได้เปรียบเทียบคัมภีร์ทั้งสองเล่ม จึงขอなたารางสารบัญชของคัมภีร์ทั้งสองเล่ม มาแสดง¹² ดังนี้

วิมุตติมรรค	วิสุทธิมรรค
1. อารัมภบท	ไม่มีอารัมภบท
2. คีลปริจเฉท	1. ลีลนิตเทศ
3. ชุตานี	2. ชุตังคนิตเทศ
4. สมาธิปริจเฉท	3. กัมมัฏฐานคหณนิตเทศ
5. กัลยาณมิตตปริเยสนา	
6. จริยาปริจเฉท	
7. กัมมัฏฐานปริจเฉท	
8. กัมมทวาร	4. ปฐวีกสิณนิตเทศ ตั้งแต่วรรค 21-138
ตอนที่ 1	4. ปฐวีกสิณนิตเทศตั้งแต่วรรค 139 จนจบ
ตอนที่ 2	
ตอนที่ 3	
ตอนที่ 4	5. เสสกสิณนิตเทศตั้งแต่วรรค 1.23
	10. อารูปนิตเทศ
	5. เสสกสิณนิตเทศตั้งแต่วรรค 24-26
	6. อสุกนิตเทศ
	7. ฉอนุสสตินิตเทศ
	8. อนุสสติกัมมัฏฐานนิตเทศ

¹² *ibid.* see Introduction.

ตอนที่ 5 9. ฎีกาอภัยโทษ	9. พรหมวิหารนิตเทศ 11. สมานนิตเทศ 12. อิทธิวิธนิตเทศ 13. อภัยภูมิตเทศ
10. ฎีกาประจําเขต	14. ขันธนิตเทศตั้งแต่วรรคที่ 1-27 14. ขันธนิตเทศตั้งแต่วรรคที่ 27-จนจบ
11. ฎีกาอุบาย ตอนที่ 1 ตอนที่ 2	15. อายตณนิตเทศ 17. ปฏิจจสมุปปาตนิตเทศ 16. อินทริยสังจนนิตเทศ ตั้งแต่วรรคที่ 13-จนจบ
12. สัจจประจําเขต ตอนที่ 1	18. ทิฏฐิวิสุทธินิตเทศ 19. กังขาวิตรณวิสุทธินิตเทศ 20. มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธินิตเทศ 21. ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธินิตเทศ วรรค 1-28
ตอนที่ 2	21. ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธินิตเทศ วรรค 29-จนจบ 22. ญาณทัสสนวิสุทธินิตเทศ 23. ฎีกาภาวนานิสังสนนิตเทศ

หมายเหตุ บางบทของวิสุทธิมรรค อาจจะมีลำดับเลขที่กัน ไม่เป็นไปตามลำดับบท เช่น บทที่ 4 ที่ 5 และที่ 10 อยู่ในบทที่ 8 ตอนที่ 2 ของวิมุตติมรรค เป็นต้น

2. พระพุทธทศตะ

พระพุทธทศตะ เป็นชาวอินเดีย เป็นเพื่อนของพระพุทธโฆสาจารย์ และเป็นพระภิกษุที่มีชื่อเสียงองค์หนึ่งแห่งมหาวิหาร ในเกาะลังกา ท่านมาจากแคว้นโจระ ใกล้กับแม่น้ำคาเวรี ที่อินเดียใต้ ได้เดินทางมาแปลอรรถกถาภาษาสิงหลที่เกาะลังกาก่อนพระพุทธโฆสาจารย์ (อ่านชีวประวัติของท่านตอนท้ายเรื่องนี้)

วรรณกรรมของพระพุทธทศตะ

1. อภิธัมมมาวตาร
2. วินัยวินิจฉัย
3. อุตตระวินิจฉัย
4. รูปารูปวิภาค
5. มรุตตถวิลาสินี

1. **อภิธัมมมาวตาร** (คู่มืออภิธรรม) มีลักษณะการเขียนเป็นแบบร้อยแก้ว และ คาถา มีเนื้อหาเกี่ยวกับ จิต, นิพพาน, เจตสิก, อารมณ, วิปากจิต, รูป และบัญญัติ เป็นต้น

2-3. **วินัยวินิจฉัย และ อุตตระวินิจฉัย** เป็นหนังสือคู่มือพระวินัยปิฎก เล่มแรกคือวินัยวินิจฉัย มี 31 บท ส่วนเล่มหลัง มี 23 บท พระพุทธทศตะ เขียน คัมภีร์วินัยวินิจฉัย ขึ้น ณ สถานที่แห่งหนึ่ง ใกล้เมืองกุตมังคละ บนฝั่งแม่น้ำคาเวรี ในรัชสมัยของพระเจ้าอัคคยุดิวิกรม ที่เป็นเชื้อสายกะลัมพะ

4. **รูปารูปวิภาค** เขียนเป็นร้อยแก้วเกี่ยวกับหัวข้อรูป อรูป จิต เจตสิก เป็นต้น

5. **มรุตตถวิลาสินี** เป็นอรรถกถาพุทธวังสะ อันเป็นคัมภีร์เล่มหนึ่งแห่งขุททกนิกาย กล่าวถึงนิทานที่เกี่ยวกับพระชาติของพระโคตมะ เมื่อพระองค์บำเพ็ญบารมีระหว่างระบบการปกครองของพระพุทธเจ้าในอดีต 25 พระองค์

วรรณกรรมสำคัญของพระพุทธทศตะ มีอยู่ 2 เล่ม คืออภิธัมมวาทาร และ วินัยวินิจฉัยฎีกา แห่งวินัยวินิจฉัย ได้ยืนยันถึงเรื่องราวที่ท่านพุทธทศตะกับพระพุทโฆสาจารย์ได้พบกันกลางทะเล พระพุทโฆสาจารย์ได้รักษาสัญญาคือได้ส่งอรรถกถาที่ท่านแปลเป็นภาษามครไปให้ท่านพุทธทศตะ และท่านพุทธทศตะได้อ่านและย่ออรรถกถาพระอภิธรรมของพระพุทโฆสาจารย์ แต่งเป็นตำรา เรียกว่า “อภิธัมมวาทาร” และ ได้อธิบายขยายความในอรรถกถาพระวินัยโดยเขียนเป็นตำราอีกเล่มหนึ่งชื่อว่า “วินัยวินิจฉัย”

หลักฐานจากคัมภีร์วินัยวินิจฉัย และจากหนังสือ “พุทโฆสปัตติ”¹³ กล่าวไว้ว่า พระพุทโฆสาจารย์ ได้ไปเกาะลังกา ก่อนที่พระพุทโฆสาจารย์จะตัดสินใจไปลังกาเสียอีก แต่ท่านจำต้องออกจากเกาะลังกาไปโดยที่ยังทำงานไม่เสร็จ วันหนึ่งเมื่อท่านเดินทางจากเกาะลังกาโดยทางเรือ พระพุทโฆสาจารย์ นั่งเรือไปยังอนูราชปุระ หลังจากนั้น 3 วัน เรือ 2 ลำก็มาพบกันตามตำนานกล่าวว่าเป็นเพราะอำนาจแห่งท้าวสักกะ พระภิกษุทั้งสองจึงได้พบกัน และสนทนาซึ่งกันและกัน

พระพุทโฆสาจารย์ ประกาศวัตถุประสงค์แห่งการเดินทางของท่าน พระพุทโฆสาจารย์บอกว่า “ข้าพเจ้ากำลังเดินทางกลับจากที่นั่น (ลังกา) หลังจากที่ได้เขียน ชินาลังการ (Jinalankara) และ หันตธาต-โพธิ-วังสะ (Dantadhatu-bodhi-vamsa) ไม่ใช่อรรถกถาและ ฎีกา ถ้าท่านแปลอรรถกถาจากภาษาสิงหลเป็นภาษามคร จงเขียนอรรถกถาจากพระไตรปิฎก¹⁴”

พระพุทโฆสาจารย์ได้ให้เหล็กแหลม ใช้จารหนังสือ ลูกสมอและก้อนหิน พร้อมทั้งกล่าวเพิ่มเติมว่า “ถ้าท่านมีตาอีกเสบ และปวดหลัง จงเอาผลสมออยู่ที่ก้อนหิน แล้วทาที่เจ็บปวดนั้น ความเจ็บปวดจะหายไปทันที”

พระพุทโฆสาจารย์ ได้ฟังพระพุทโฆสาจารย์กล่าวดังนั้นก็ได้กล่าวอนุโมทนา และกล่าวชมหนังสือ ชินาลังการ ว่า “หนังสือของท่านลึกซึ้งมาก ยากที่คนไม่ฉลาดจะเข้าใจ” พระพุทโฆสาจารย์กล่าวว่า “ข้าพเจ้ามาเกาะลังกาเพื่อจะมาเขียนคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าจากภาษาสิงหลเป็นภาษามคร แต่ข้าพเจ้าไม่สามารถจะอยู่ต่อไปอีกได้ เพราะฉะนั้น ท่านจงทำงานของท่านให้สำเร็จ เมื่อท่านเขียนอรรถกถาสำเร็จแล้ว จงส่งไปให้ข้าพเจ้าด้วย”

¹³ SC. Banerji, Op cit pp 80-81.

¹⁴ G P Malalasekera, Op cit. p. 105

อย่างไรก็ดี เรื่องการพบกันกลางทะเล ของพระเถระทั้งสองรูป ไม่มีเหตุผลเท่าที่ควร ผู้ศึกษาอาจจะไม่เชื่อก็ได้

เรื่องเกี่ยวกับพระพุทฺธทตตะมีน้อยมาก เราเห็นว่า หนังสือเล่มนี้ เขียนโดยพระพุทฺธทตตะ อรุคปุระ (อรุคปุเรน พุทฺธทตฺเตน รจิตฺ ยํ) และว่าท่านเป็นผู้แต่งคัมภีร์ผู้ยิ่งใหญ่ แห่งคัมภีร์ปณณิ ข้อความดังกล่าวมีปรากฏในอภิธัมมวาทารด้วย เพราะฉะนั้น คำว่าอรุคปุระ จึงเป็นชื่อเมือง ๆ หนึ่งอยู่ทางตอนใต้ของประเทศอินเดีย และ ท่านพุทฺธทตตะเกิดที่แคว้นโอระ ที่ตั้งอยู่บนฝั่งแม่น้ำคาเวรี

อย่างไรก็ดี อภิธัมมวาทาร และ วินัยวินิจฉัย ได้ถูกเขียนขึ้นในอินเดีย บางทีอาจจะเขียนขึ้น หลังจากท่านเดินทางกลับจากเกาะลังกา ก็ได้เพราะตอนท้าย ของ 2 คัมภีร์บอกว่า ท่านเขียน ในแคว้นโอระ ที่ภูตมังคลคามในวัดที่เวณหุทาสได้สร้างขึ้น โดยได้รับความอุปถัมภ์จากพระเจ้า อัครคฤวิกมะ อาจจะสามารถได้ว่า ท่านไปอยู่ลังกาเป็นบางครั้ง แต่อยู่ที่อินเดียได้นานกว่าเท่านั้นเอง

3. พระอานนท์

พระอานนท์รูปนี้ ไม่ใช่พระอานนท์ที่เป็นพุทธอุปัฏฐาก ในสมัยพุทธกาล พระอานนท์ รูปนี้ เป็นพระภิกษุชาวอินเดียรุ่นหลังมาก ท่านเป็นผู้แต่งวรรณกรรมชิ้นหนึ่งชื่อ “มุลฎีกา” หรือ “อภิธัมมมุลฎีกา” นับเป็นฎีกาที่เก่าแก่ที่สุดของอรรถกถาพระอภิธรรม กล่าวกันว่า ท่าน แต่งมุลฎีกา แทน พระพุทฺธมิตตะผู้ซึ่งขอร้องให้พระพุทฺธโฆสจารย์แต่ง ปปัญจสุทนี อาจกล่าว ได้ว่า พระอานนท์รูปนี้ กับ พระพุทฺธโฆสจารย์ เป็นพระเถระร่วมสมัยกัน

4. พระธัมมปาละ

เนื่องจากชื่อ ธัมมปาละ พ้องกันหลายรูป ในคัมภีร์ คันถวังสะบอกไว้ว่า พระภิกษุที่เป็นนักเขียนมีชื่อว่า “ธัมมปาละ” ด้วยกัน 4 รูป คือ รูปแรก คือ อาจารย์ธัมมปาละ กล่าวกันว่า ท่านเขียนหนังสือ 14 เล่ม ชื่อของท่านต่อจากท่านพุทฺธทตตะ และ พระอานันทะ รูปที่สอง เรียกว่า จุลลธัมมปาละ ท่านเป็นลูกศิษย์รุ่นอาวุโส ของท่านอานันทะ จุลลธัมมปาละองค์นี้เอง ที่แต่ง สัจจสังเขป

องค์ที่สามถูกระบุว่าอยู่ระหว่างท่านสังฆรักขิต ผู้แต่งวุดโตทัยและท่านอนรุทระผู้แต่ง อภิธัมมัตถสังคหะ อยู่ในราว ๆ พุทธศตวรรษที่ 17 ส่วนองค์ที่สี่คือ ธัมมปาละ ที่เขียนหนังสือ ที่เมืองจรมัททนะ ในประเทศพม่า

เมื่อพิจารณาตามนี้แล้วจะเห็นได้ว่า ท่านธัมมปาละองค์แรกนั้นแหละ คือท่านธัมมปาละ แห่งปทรวัดฤ จากคัมภีร์ศาสนวงศ์ บอกว่า ท่านธัมมปาละอาศัยอยู่ที่ปทรวัดฤ ในอาณาจักร ทมิฬ ใกล้ประเทศลังกา เพราะฉะนั้น ท่านอาจจะป็นชาวทมิฬโดยกำเนิด และเขียนหนังสือ ที่อินเดียใต้ ชื่อปทรวัดฤ อยู่บนฝั่งทางตะวันออกเฉียงใต้ของอินเดีย เป็นหมู่บ้านเล็ก ๆ ที่จะ ไปยังทางใต้ของมัทราส วรรณกรรมของท่านบอกว่าท่านเป็นชาวกัญจิปุระ (คอนเจอร์รัม) แต่ ที่เข้าใจกันโดยทั่ว ๆ ไป คือ ท่านธัมมปาละมีชีวิตอยู่ภายหลังพระพุทธโฆสาจารย์เล็กน้อย

พระธัมมปาละได้ศึกษาที่มหาวิหารในประเทศลังกา ท่านได้เขียนตำราในลังกา หรือไม่ ก็ยังเป็นที่ยังสัณกันอยู่ ท่านได้กล่าวไว้ในวรรณกรรมของท่าน ท่านได้แปลตำราต่าง ๆ ที่มหาวิหาร ตามประเพณีนิยมในสมัยนั้น เราทราบจากการเดินทางไปลังกาของพระพุทธโฆสาจารย์ว่า คัมภีร์- เถรวาทมีศึกษากันอย่างแพร่หลายที่มหาวิหาร แห่งอนุราชปุระ ประเทศลังกา ในอินเดียหาได้ ลำบาก อาจจะเป็นไปได้ทีเดียวว่า ท่านธัมมปาละได้ประโยชน์จากการเรียนรู้วรรณคดีที่เป็น ภาษาทมิฬ เพราะมีเหลืออยู่น้อยมากมีเพียง 2 เล่มเท่านั้น

ในหนังสือบันทึกการเดินทางของหลวงจีน เฮียนตั้ง (Hiuan-Tsang) ได้ให้รายละเอียด เกี่ยวกับประวัติของพระธัมมปาละไว้ว่า เฮียนตั้งได้ไปเยี่ยมเมืองกัญจิปุระ เมืองหลวงของทมิฬ ในปี พ.ศ. 1183 พระภิกษุทั้งหลายในที่นั้น บอกเขาว่า พระธัมมปาละที่มีชื่อเสียงเกิดที่นั่น พระธัมมปาละที่หลวงจีนเฮียนตั้ง หมายถึงคืออธิการบดีมหาวิทยาลัยนาลันทา เพราะท่านกล่าว ถึงความเจริญของมหาวิทยาลัยแห่งนี้อยู่ พระธัมมปาละองค์แรก กับพระธัมมปาละที่เป็นอธิการบดี มหาวิทยาลัยนาลันทา เป็นองค์เดียวกันหรือไม่ ยังไม่สามารถจะสรุปได้ เรามาศึกษาผลงาน ของท่านดีกว่า

วรรณกรรมของท่านธัมมปาละมีดังนี้

1. **ปรมัตถที่ปนี** อรรถกถาแห่งขุททกนิกาย เฉพาะคัมภีร์ที่พระพุทธโฆสาจารย์ ไม่ได้ ทำอรรถกถามี อุทาน อิติวุตตกะ วิมาน เปตวิตถุ เถรคาถา เถรีคาถา และ จริยาปิฎก
2. มหาฎีกา หรือ ปรมัตถมัณฑุสา อรรถกถาแห่งวิสุทธิมรรค
3. สันตถวณณนา อรรถกถาเนตติปกรณ์ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า เนตติปกรณ์สส อັถถสัง- วัณณนา

4. สิ้นตถปกาลินี ฎีกาแห่งอรรถกถาขุททกนิกาย 4 เล่ม ของพระพุทฺธโฆสอาจารย์
5. ชาตภัตตถกฏฎีกา ฎีกาอธิบายอรรถกถาชาตก แต่มีนักปราชญ์ชาวลังกา กล่าวว่า ท่านธรรมปาละ แต่งอรรถกถาชาตก มิใช่ฎีกาอรรถกถาชาตก¹⁵
6. มธุรัตถวิลาลินี เป็นฎีกาอธิบายอรรถกถามธุรัตถวิลาลินี อันเป็นอรรถกถาพุทธวังสะของท่านพุทธทัตตะ
7. อนฎีกาแห่งอรรถกถาพระอภิธรรม
วรรณกรรม 4 เล่มสุดท้ายของท่านได้สูญหายไปแล้ว ลักษณะการแต่งหนังสือของท่าน ธรรมปาละ ใช้ภาษาง่าย ๆ ไม่พูดมาก มีข้อยุ่งยากน้อย ท่านเป็นนักไวยากรณ์ และนักวิชาการ เป็นนักค้นคว้าและนักนิรุกติศาสตร์ คำอธิบายแต่ละหัวข้อชัดเจนดีทีเดียว แสดงถึงความก้าวหน้าเหมือนพระพุทฺธโฆสอาจารย์ งานของท่านเกี่ยวกับแนวความคิดทางสังคม, ศาสนา, ปรัชญา และศีลธรรม ให้ได้ความรู้แก่คนในยุคนั้นเป็นอย่างมาก

5. พระจุลธัมมปาละ

พระจุลธัมมปาละ เป็นลูกศิษย์ของพระอานนท์ เป็นผู้แต่งสังจสังเขปคือคู่มือสรุปความจริง

6. พระอุปเสนะ

พระอุปเสนะ คือผู้แต่งอรรถกถาแห่งคัมภีร์นิตเทสเรียกว่า สัทธัมมัมปไซติกา หรือ สัมธัมมัมฎีกา

7. พระมหานามะ

พระมหานามะคือผู้แต่งคัมภีร์สัทธัมมัมปกาลินี อรรถกถาแห่งปฏิสัมภิทามัคค์

8. พระกัสสปะ

พระกัสสปะองค์นี้ ไม่ใช่พระมหากัสสปะในสมัยพุทธกาล ท่านเป็นผู้แต่งโมหวิจเจทนี และ วิมตติจเจทนี

---

¹⁵ Ibid. p 117

9. พระวชิรพุทธ

ผู้แต่งวชิรพุทธ อันเป็นฎีกาแห่งสมันตปสาทิกา ในคัมภีร์คันทวงค์กล่าวว่าท่านมหาวิชิรพุทธ และ จุลลวชิรพุทธ มีชื่อเสียงโด่งดังมาก ท่านทั้งสองมาจากชมพูทวีป รูปแรกคือมหาวิชิรพุทธมีชื่อเสียงเพราะเขียนคัมภีร์วินัยคัมภีร์

10. พระเขมะ

พระเขมะเป็นผู้แต่งคัมภีร์เขมัมปकरण

11. พระอนรุทธะ

พระอนรุทธะเป็นผู้แต่งคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ อันเป็นหนังสือคู่มืออภิธรรมที่มีคนศึกษามากที่สุดเป็นเอกสารทางประวัติศาสตร์ ของโลก พระอนรุทธะเป็นชาวอินเดีย และแต่งอภิธัมมัตถสังคหะที่ลังกา ในพุทธศตวรรษที่ 17

คัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ เป็นคัมภีร์อภิธรรมที่นักศึกษาพระอภิธรรม ใช้เป็นตำราเรียนในประเทศศรีลังกา พม่า และ ไทย รวมถึงประเทศอินโดจีนที่นับถือพระพุทธศาสนาด้วย

คัมภีร์นี้แบ่งออกเป็น 9 ปริจเฉท คือ

1. ปริจเฉทที่ 1 จิต ในปริจเฉทนี้กล่าวถึงหัวข้อ กิจ 4 จิตปรมัตถ์ ตัณหา 3 ในภูมิ 4 อกุศล 12 อเหตุก 18 กามาวจรโสภณ รูปาวจรจิต อรูปาวจรจิต โลกุตตรจิต และจิตทั้งหมด

2. ปริจเฉทที่ 2 เจตสิก ในปริจเฉทนี้ กล่าวถึงหัวข้อ อัญญาสมานาเจตสิก อกุศลเจตสิก 14 โสภณเจตสิก 25 สัมปโยคณัย สัมปโยคณัยอกุศล 14, สังคหณัยอกุศล, อเหตุกสังคหะ, มหากุศลสังคหะ 4, มหาภิกขิยาสังคหะ, มหาวิบากสังคหะ, มหัคคตสังคหะ, โลกุตตรสังคหะ, นียตโยคี, อนียตโยคี และ เจตสิก

3. ปริจเฉทที่ 3 ปกิณณกัณท์ ในปริจเฉทนี้ กล่าวถึงหัวข้อเหตุสังคหะ, กิจจสังคหะ, ทวารสังคหะ, อารัมมณสังคหะ, วัตถุสังคหะ,

4. **ปริจเฉทที่ 4 วิถีกัณฑ์ (จิตตวิถี)**¹⁶ ในปริจเฉทนี้กล่าวถึงหัวข้อ อายุจิต, อายุรูป, ปัญจทวารวิถี, เหตุให้เป็นปัญจทวารวิถี, ลักษณะปัญจทวารวิถี, การอาศัยวัตถุ, มโนทวารวิถี, กามชวณวารมโนทวารวิถี, ตทาลัมพนนิยม, วิปากนิยม, กามชวณนิยม, อัปนาชวณวาร จิตในภุมิ, การจำแนกบุคคล และ จิตในบุคคล

5. **ปริจเฉทที่ 5 ภูมิ กัณฑ์ (วิถีมุตตะ)**¹⁷ ในปริจเฉทนี้กล่าวถึงหัวข้อ การตั้งกัลป์, อบายภุมิ 4, กามภุมิ 7, รูปภุมิ, อรูปภุมิ, ปฏิสนธิ, อายุของสัตว์, อายุของพรหม, กรรม 4 โดยประเภทของกิจ, โดยประเภทของปริยาย, โดยประเภทของกาล, กรรมบถ 10, บุญกิริยาวัตถุ 10, ลักษณะของกรรมให้ผล และ อากกรมณะ

6. **ปริจเฉทที่ 6 รูปกัณฑ์** ในปริเฉทนี้ กล่าวถึงหัวข้อ รูปสมุทเทส, รูปวิภาค, รูปสมุฏฐาน, รูปกลาป, รูปวัตตตตินาม, และ นิพพาน

7. **ปริจเฉทที่ 7 สมุจจัยกัณฑ์** ในปริจเฉทนี้ กล่าวถึงหัวข้อ อุกุสลสังคหะ, มิสสกสังคหะ, และ สัพพสังคหะ.

8. **ปริจเฉทที่ 8 ปัจจัยกัณฑ์** ในปริจเฉทนี้กล่าวถึงหัวข้อ ปฏิจจสมุปปบาท, นัยบัญญัติ, บัญญัติ และ นามบัญญัติ

9. **ปริจเฉทที่ 9 กัมมัฏฐานกัณฑ์** ในปริจเฉทนี้ กล่าวถึงหัวข้อ คีล, สมภา, จริต 6 นิमित, กาวนา, อภิญา 7, วิสัสนากัมมัฏฐาน, วิปัสสนาญาณ 10, และ วิโมกขมุข.

คัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะ มีเนื้อความย่อว่า จิต, เจตสิก, รูป และ นิพพาน

ตามหนังสือ An Introduction to Pali Literature by S.C. Banerji กล่าวว่า พระอนรรุทธาจารย์ อาจจะมีชื่อในระหว่างพุทธศตวรรษที่ 13 และ 17 ตรงกับคริสตศตวรรษที่ 8 และ 12

---

¹⁶Bhikkhu J Kashyap. **The Abhidhamma Philosophy** (Patna Swatantra Nava Bharat Press. 1954). see the content

¹⁷ibid. p see the content

แต่ในหนังสือ The Abhidhamma Philosophy by Bhikkhu J. Kashyap หน้า 4 กล่าวว่า พระอรุทธาจารย์มีชื่อเสียงในพุทธศตวรรษที่ 16 ตรงกับคริสต์ศตวรรษที่ 11

ส่วนตำราชื่อ Pali Literature and Language by Wilhelm Geiger หน้า 35 กล่าวว่า พระอรุทธาจารย์ แต่งคัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะ ในพุทธศตวรรษที่ 17

พระอรุทธาจารย์ แต่งคัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะ มีลักษณะคล้ายกับพระพุทโธสาจารย์ แต่งคัมภีร์วิสุทธิมรรค กล่าวคือพระอรุทธาจารย์ได้อธิบายหัวข้อธรรม คือ จิต, เจตสิก, รูป และ นิพพาน ในคัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะ ส่วนพระพุทโธสาจารย์ ได้อธิบายหัวข้อธรรม คือ ศีล, สมာธิ และ ปัญญา ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค

ได้มีพระเถระ 2 รูป แต่งฎีกาคัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะ พระอรุทธาจารย์ นอกจากจะแต่งคัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะแล้ว ยังได้เขียนหนังสืออีก 2 เล่ม คือ ปรมัตถวินิจนัย และ นามรูปปริจเฉท มีฎีกาอธิบายแต่ละเล่มด้วย

ยังมีคัมภีร์อีก 2 เล่ม ที่จะละเอียดไม่กล่าวถึงไม่ได้ก็คือเป็นคัมภีร์ที่สำคัญ และมีชื่อเสียง อยู่ในหมวดพระวินัย คือ

1. ขุททกสิกขา ของ ท่านธัมมสิริ
2. มุลสิกขา ของ ท่านมหาสาหมิน

คัมภีร์ทั้งสองเล่มนี้เป็นหัวข้อย่อ ๆ ในพระวินัยของพระภิกษุส่วนใหญ่แต่งเป็นคาถา และเรียนโดยการท่องจำ มีบรรดกถาหลายเล่ม ที่อธิบายความของสองคัมภีร์นี้ เช่นเดียวกับมีการแปลเป็นภาษาสิงหล ถ้าตัดสินโดยยึดถือภาษาเป็นหลักแล้ว คัมภีร์ทั้งสองเล่มนี้แต่งขึ้นก่อนพุทธศตวรรษที่ 16 กำหนดอย่างต่ำ คัมภีร์ทั้งสองก็มีบันทึกไว้ที่ศิลาจารึกคัลลวิหาร (Galvihara) ของพระเจ้าปรักกมพาหุที่ 1 (ราว ๆ ครั้งที่ 2 ของพุทธศตวรรษที่ 17) คือ ไปโลนนะรุวะ คัมภีร์ทั้งสองนี้ ได้รับความนิยมอย่างสูงมากในสมัยนั้น

คัมภีร์มหาวงศ์

วรรณกรรมประวัติศาสตร์ภาษาบาลีของลังกา

วรรณกรรมประวัติศาสตร์ที่เป็นภาษาบาลีของลังกา นอกจากคัมภีร์ที่ปวงศ์ อันเป็นคัมภีร์ประวัติศาสตร์เล่มแรกของลังกาแล้ว ยังมีคัมภีร์อื่น ๆ อีกที่สำคัญในประวัติศาสตร์ของลังกา คือคัมภีร์มหาวงศ์ (Mahavamsa) จากหนังสือมหาวงศ์ ฉบับที่แปลเป็นภาษาอังกฤษ¹⁸ กล่าวไว้ว่า

มหานามะ เป็นผู้แต่งคัมภีร์มหาวงศ์ และแต่งขึ้นเมื่อต้นพุทธศตวรรษที่ 11 (คริสต์ศตวรรษที่ 6) ในรัชสมัยพระเจ้าชาตเสนะ คัมภีร์มหาวงศ์กล่าวถึงประวัติศาสตร์ยุคเดียวกับคัมภีร์ที่ปวงศ์ คัมภีร์ที่บันทึกเหตุการณ์ดังกล่าวเขียนเป็นคาถาแบบมหากาพย์ โดยได้ข้อมูลมาจากอรรถกถาตามมติของทางอินเดียกล่าวว่าคัมภีร์มหาวงศ์ เป็นอรรถกถา ของคัมภีร์ที่ปวงศ์ ข้อมูลของคัมภีร์ที่ปวงศ์ และมหาวงศ์ ได้มาจากอรรถกถาเหมือนกัน เพราะฉะนั้น สารบัญชของทั้งสองคัมภีร์จึงเหมือนกันต่างก็เฉพาะรายละเอียดเท่านั้น คัมภีร์มหาวงศ์ จบลงตอนที่พระมหินทเธระไปลังกา เพราะฉะนั้นเหตุการณ์จบลงในรัชสมัยของพระเจ้ามหาเสนะ ใน พ.ศ. 943 เป็นการเพิ่มเข้ามาทีหลัง

ถึงแม้คัมภีร์ที่ปวงศ์ และมหาวงศ์จะมีเพพนิยาย ตำนาน และ เหตุการณ์ เหลือเชื่อเกินมนุษย์ธรรมดาจะทำได้ก็ตาม แต่คัมภีร์ทั้งสองยังได้บันทึกเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ดี ๆ ไว้มากทีเดียวจนนักค้นคว้าทางประวัติศาสตร์สมัยใหม่ให้การสนับสนุนและอ้างอิง คัมภีร์ทั้งสองได้ให้แนวทางประวัติศาสตร์ เป็นอย่างมากไม่เฉพาะแต่ลังกา ยังรวมถึงอินเดียด้วย

ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาได้มีการบันทึกไว้ในคัมภีร์ทั้งสองนี้อย่างดีเยี่ยม ข้อมูลทางภูมิศาสตร์ อันน่าเชื่อถือระหว่างอินเดียและลังกามีปรากฏในคัมภีร์ทั้งสองนี้ด้วย

นอกจากนี้ ชื่อหนังสือวรรณกรรมบาลีเป็นจำนวนมากก็มีปรากฏในคัมภีร์ทั้งสองและวรรณกรรมบาลีรุ่นหลัง ๆ ยังได้อาศัยคัมภีร์ทั้งสองเป็นข้อมูลอ้างอิงอีกด้วย ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าในบรรดาวรรณกรรมบาลีที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ คัมภีร์ที่ปวงศ์และคัมภีร์มหาวงศ์ จึงเป็นเอกในวรรณกรรมด้านนี้

¹⁸Wilhelm Geiger. The Mahavamsa (London Luzac &-Company. Ltd 1964) see Introduction

- คัมภีร์มหาวงศ์ แต่งเป็นคาถาภาษาบาลี แบ่งออกเป็น 37 บทดังนี้
- บทที่ 1 ตถาคตปริศนาคมนิ ว่าด้วยการเสด็จเยี่ยมลี้กษของพระตถาคต
  - บทที่ 2 มหาสมมตวิไล ว่าด้วยเชื้อชาติของพระมหาสมมต
  - บทที่ 3 ปฐมมมุสงคีติ ว่าด้วยการทำสังคายนา ครั้งที่ 1
  - บทที่ 4 ทุตติมมุสงคีติ ว่าด้วยการทำสังคายนา ครั้งที่ 2
  - บทที่ 5 ตติยมมุสงคีติ ว่าด้วยการทำสังคายนาครั้งที่ 3
  - บทที่ 6 วิชยาคมนิ ว่าด้วยการเสด็จมาของพระวิชัย
  - บทที่ 7 วิชยาภิเสโก ว่าด้วยการอภิเษกแต่งตั้งพระเจ้าวิชัย
  - บทที่ 8 ปณทุทวารุทเทวภิเสโก ว่าด้วยการอภิเษกแต่งตั้งพระเจ้าปณทุทวารุทเท
  - บทที่ 9 อภิยาภิเสโก ว่าด้วยการอภิเษกแต่งตั้งพระเจ้าอภิ
  - บทที่ 10 ปณทุทกภยาภิเสโก ว่าด้วยการอภิเษกแต่งตั้งพระเจ้าปณทุทกภ
  - บทที่ 11 เทวานมปิยติสสาภิเสโก ว่าด้วยการอภิเษกแต่งตั้ง พระเจ้าเทวานมปิยติสสะ
  - บทที่ 12 นานาเทศปุปล่าโท ว่าด้วยความเลื่อมใสของนานาประเทศ
  - บทที่ 13 มหินทาคมนิ ว่าด้วยการเสด็จมาของพระมหินทเถระ
  - บทที่ 14 นครปุปเวสนิ ว่าด้วยการเสด็จเข้ามายังพระนคร
  - บทที่ 15 มหาวิหารปฏิคฺคหโณ ว่าด้วยการรับรองมหาวิหาร
  - บทที่ 16 เจตียปพฺพตวิหารปฏิคฺคหโณ ว่าด้วยการรับรองเจตียบรรพตวิหาร
  - บทที่ 17 ธาตวาคมนิ ว่าด้วยการเสด็จมาของพระธาตุ
  - บทที่ 18 มหาโพธิคฺคหโณ ว่าด้วยการรับต้นมหาโพธิ์
  - บทที่ 19 มหาโพธิคฺคมนิ ว่าด้วยการมาของต้นมหาโพธิ์
  - บทที่ 20 เถรปรินิพฺพานิ ว่าด้วยปรินิพพานของพระเถระ
  - บทที่ 21 ปญฺจ ราชโก ว่าด้วยพระราชา 5 พระองค์
  - บทที่ 22 คามณฺฑมฺมารบฺบสุต ว่าด้วยการประสูติของเจ้าชายคามณ
  - บทที่ 23 โยชลาโก ว่าด้วยการได้ทหารมา
  - บทที่ 24 เทภาทิกยฺทุธิ์ ว่าด้วยสงครามสองพี่น้อง
  - บทที่ 25 ทุฏฐคามณิวิชโย ว่าด้วยการชนะของพระเจ้าทุฏฐคามณิ
  - บทที่ 26 มริจวภูฏวิหารมโห ว่าด้วยการฉลองมริจวภูฏวิหาร
  - บทที่ 27 โลหปราสาทมโห ว่าด้วยการฉลองโลหปราสาท
  - บทที่ 28 มหาอุปสาธนลาโก ว่าด้วยการได้เครื่องมือสร้างมหาสถูป
  - บทที่ 29 มหาอุปารมฺโก ว่าด้วยการเริ่มต้นมหาสถูป

- บทที่ 30 ชาติศุภพรจนา ว่าด้วยการสร้างห้องพระธาตุ
 บทที่ 31 ชาติศุภนิทาน ว่าด้วยการตั้งพระธาตุไว้บูชา
 บทที่ 32 ชาติศุภปรคมนิ ว่าด้วยการไปสู่สวรรค์ชั้นดุสิต
 บทที่ 33 ทศราชโก ว่าด้วยพระราชา 10 พระองค์
 บทที่ 34 เอกาทศราชโก ว่าด้วยพระราชา 11 พระองค์
 บทที่ 35 ทูวาทศราชโก ว่าด้วยพระราชา 12 พระองค์
 บทที่ 36 ดโยทศราชโก ว่าด้วยพระราชา 13 พระองค์
 บทที่ 37 ราชามหาเสโน ว่าด้วยพระเจ้ามหาเสนะ

ตำนานพระพุทธรเจ้า

ตำนานหรือเรื่องราวของพระพุทธรเจ้าในระยะนี้ มี 2 เล่ม คือ

1. **อนาคตวงศ์** ผู้แต่งคือพระกัศสสะปะ คัมภีร์เล่มนี้เป็นการทำนายพระพุทธรเจ้าในอนาคต คือพระศรีอริยเมตไตรย์ ต่อจากพระโคตมพุทธเจ้า ตามคัมภีร์คันทวงศ์ กล่าวว่า ผู้แต่งคนเดียวกับพระเถระผู้แต่งโมหวิจเฉทนี และวิมตติจเฉทนี ดังกล่าวมาแล้ว
2. **โพธิวงศ์** หรือมหาโพธิวงศ์ ผู้แต่งคือพระอุปติสสะ คัมภีร์นี้กล่าวถึงเรื่องราวของต้นโพธิ์ในเมืองอนูราชปุระ โดยมีอาร์มภบทยาว ๆ กล่าวย้อนกลับไปถึงพระพุทธรเจ้าพระนามว่า ที่ปังกร วรรณกรรมเรื่องนี้แต่งเป็นร้อยแก้ว ได้รวบรวม ข้อมูลเก่า ๆ เช่น นิทานกถา มหาวงศ์ เป็นต้น หนังสือเล่มนี้แต่งขึ้น เมื่อครั้งแรกของพทธศตวรรษที่ 16

กัจจายนไวยากรณ์

กัจจายนะ เป็นนักไวยากรณ์ภาษาบาลี เกิดในยุคหลังพระพุทธโฆสจารย์ วรรณกรรมของท่านคือ กัจจายนไวยากรณ์ หรือกัจจายนคันทะอันเป็นคัมภีร์ไวยากรณ์ภาษาบาลีที่เก่าแก่ที่สุด อย่างไรก็ตาม ศาสตราจารย์อาร์.โอ.แฟรงก์ (R.O.Franke) ได้ให้ข้อสังเกตว่า แม้ยุคก่อนพระพุทธโฆสจารย์ และพระธัมมปาละ จะต้องมีระบบไวยากรณ์ภาษาบาลีซึ่งต่างจากไวยากรณ์ของพระกัจจายนะและบางที่อาจจะยึดหลักไวยากรณ์ของโพธิสัตว์ ข้อบกพร่องอย่างใหญ่ของระบบกัจจายนะก็คือว่า ไวยากรณ์กัจจายนะไม่สนใจความสัมพันธ์ทางประวัติศาสตร์ระหว่างภาษาบาลีกับภาษาสันสกฤต ท่านกัจจายนะอธิบายหลักภาษาบาลีอย่างเดียว ยิ่งไปกว่านั้นคัมภีร์กัจจายนะ ไวยากรณ์ยังกล่าวถึงวิธีเขียนที่ละเอียดละออของเนื้อหาทางภาษาศาสตร์

พระกัจจายนะรูปนี้ ไม่ใช่รูปเดียวกันกับพระมหากัจจายนะในสมัยพุทธกาล และ ในขณะเดียวกันก็ไม่ใช่ ท่านกัจจายนะ ผู้เขียนวารตติกะ อันเป็นคัมภีร์อธิบายไวยากรณ์ของ ปาณินิ ในพุทธศตวรรษที่ 3 พระกัจจายนะมีชื่อเสียงมาจากนักเขียนเนตติและ เปฏกะ ไม่มีข้อสงสัยใดๆ เลยว่า พระกัจจายนะเกิดภายหลังพระพุทธโฆสจารย์ เพราะว่าท่านได้อาศัยหลักการใช้ถ้อยคำทางไวยากรณ์จากพระพุทธโฆสจารย์

นอกจากคัมภีร์กัจจายนะแล้วท่านยังได้แต่งหนังสือไวยากรณ์บาลีขึ้นอีก 2 เล่มคือ

1. มหานิรุตติคันทะ
2. จุลลนิรุตติคันทะ

ได้มีหนังสืออรรถกถาแต่งอธิบายขยายความคัมภีร์กัจจายนไวยากรณ์มากมาย ในจำนวนนี้ก็มีหนังสือ ulyasa ของท่านวิมลพุทธิ เรียกว่า มุขมัตถทีปนี ต่อมาในปลายพุทธศตวรรษที่ 17 ท่านฉปะทะก็ได้เขียนหนังสืออธิบายหนังสือขึ้นเล่มหนึ่งชื่อ ulyasa ประทีป

สรุปประจําบท

1. อรรถกถายุคที่ 2 เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. 1043-1643 นับเป็นยุคทองของวรรณกรรมภาษาบาลี พระอรรถกถาจารย์ที่มีชื่อเสียงเป็นเอกในยุคนี้ได้แก่พระพุทฺธโฆสาจารย์

2. พระพุทฺธโฆสาจารย์ เดิมนับถือศาสนาพราหมณ์ เกิดที่พุทฺธคยา ชื่อเดิมไม่ปรากฏ เป็นผู้เรียนในวิทยาการหลายสาขา ชอบการโต้เถียง และได้ชัยชนะมาตลอดชมพูทวีป ภายหลังจากได้โต้วาทะกับพระเวรตตะ (พระเวรตตะตามที่เกี่ยวกับเรื่องในพระอภิธรรมปิฎก) พระพุทฺธโฆสาจารย์ไม่สามารถตอบคำถามได้ จึงยอมเป็นลูกศิษย์ ขอบวชในพระพุทธศาสนา

เมื่อบวชแล้วมีนามว่า “พุทฺธโฆสะ” หมายความว่า มีเสียงคล้ายกับพระสรเสียงของพระพุทธเจ้า ท่านได้แต่งคัมภีร์ญาโณทัยเป็นเล่มแรกและได้แต่งคัมภีร์อัฐฐสาสนี เป็นอรรถกถาคัมภีร์ธัมมสังคณี ทั้งสองเล่มที่อินเดีย

เมื่อท่านจะเริ่มแต่งอรรถกถาปริตสูตร ท่านไม่มีคัมภีร์อรรถกถาสำหรับค้นคว้าในอินเดีย พระเวรตตะพระอุปฆาตจึงแนะนำให้ท่านเดินทางไปศึกษาอรรถกถาที่เป็นภาษาสิงหลในเกาะลังกา เพราะว่าที่เกาะลังกานั้น มีคัมภีร์อรรถกถา และหนังสือที่เกี่ยวกับพระพุทธฝ่ายเถรวาทมากมาย

เมื่อศึกษาสำเร็จแล้วจึงได้แปลอรรถกถาเหล่านั้นเป็นภาษามคธ ในระหว่างที่พระพุทฺธโฆสาจารย์เดินทางไปเกาะลังกานั้นตรงกับสมัยของพระเจ้ามหานามะ ในราว พ.ศ. 963 ในระหว่างที่ท่านเดินทางทางเรือนั้น พระพุทฺธโฆสาจารย์ได้พบกับพระพุทธทศตะกลางทะเล ขณะที่พระพุทธทศตะเดินทางกลับจากเกาะลังกา พระเถระทั้งสองได้สนทนากันตามที่ปรากฏในประวัติของพระพุทฺธโฆสาจารย์แล้วนั้น

เมื่อพระพุทฺธโฆสาจารย์ได้เดินทางไปถึงมหาวิหาร เมืองอนูราชปุระ จึงได้แจ้งความประสงค์ของตนพระภิกษุสงฆ์ในมหาวิหารให้ทราบ ท่านเหล่านั้นจึงได้ให้คณาภาษาบาลีสองคณาเพื่อให้พระพุทฺธโฆสาจารย์แต่งอธิบาย เป็นการทดสอบภูมิรู้ด้วย พระพุทฺธโฆสาจารย์จึงได้แต่งหัวข้อย่อพระไตรปิฎก เป็นคัมภีร์เล่มหนึ่ง ชื่อ วิสุทธิมรรค จนเป็นที่พอใจของพระภิกษุเหล่านั้น หลังจากนั้นพระพุทฺธโฆสาจารย์จึงได้ใช้หอสมุดแห่งมหาวิหาร ท่านจึงได้แปลอรรถกถาเหล่านั้นเป็นภาษามคธ ทั้งหมด แล้วจึงได้เดินทางกลับชมพูทวีป

3. พระพุทฺธโฆสาจารย์ได้แต่งวรรณกรรมบาลี เป็น 2 ประเภท คือ

1. อรรถกถา
2. วรรณกรรมดั้งเดิม

1. อรรถกถา

ก. อรรถกถาพระวินัยปิฎก

1. สมนันตปาสาทิกา
2. กังขาวิตรถนี อรรถกถาพระปาฏิโมกข์

ข. อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

1. สุมังคลวิลาสินี อรรถกถาที่ฉนิกาย
2. ปปัญจสุทนี อรรถกถามัชฌิมนิกาย
3. สारัตถปกาสินี อรรถกถาสังยุตตนิกาย
4. มโนรทปุรณี อรรถกถาอังคุตตรนิกาย
5. ปรมัตถโชติกา อรรถกถาขุททปาฐ, สุตตนิบาต ขุททกนิกาย
6. ชาตักกุฎกถา อรรถกถาชาดก
7. ธรรมปัทมกุฎกถา อรรถกถาพระธรรมบท

ค. อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก

1. อัญญาสาลินี อรรถกถาแห่งธรรมสังคณี
2. สัมโมหวิโนทนี อรรถกถาวิภังค์
3. ปัญจปปรกณกุฎกถา อรรถกถา กถาวิตถุ, ปุคคลปัญญาญติ, ชาติกถา, ยมก, และ ปัญฐาน

2. วรรณกรรมดั้งเดิม

1. คัมภีร์ญาโณทัย
2. คัมภีร์วิสุทธิมรรค

4. อรรถกถาชาดก มี 547 เรื่อง บางแห่งว่ามี 500 เรื่อง แต่ละเรื่องประกอบด้วยส่วนสำคัญ 5 อย่าง คือ

1. ปัจจุบันนวัตถุ (เรื่องปัจจุบัน)
2. อดีตวัตถุ (เรื่องอดีต)
3. คาถา
4. เวยยาकरणะ การแปลและอธิบายคำ
5. สโมธาน ประมวลเรื่องราว

5. เรื่องในอรรถกถาธรรมบท ก็มีส่วนประกอบ 4 อย่าง ไม่มีสโมธาน (ประมวลเรื่องราว) ในทำนองของเรื่อง นอกจากจะมีในเรื่องอดีตกาล ถ้าเรื่องนั้นเป็นเรื่องยาว ถ้าเป็นเรื่องสั้น อดีตกาลไม่มี

6. อรรถกถาธรรมบทมี 299 เรื่อง แต่ละเรื่อง มีลักษณะเป็นเรื่องพระพุทธศาสนา มากกว่าเรื่องอรรถกถาชาดก เพราะมีเรื่องพระสาวกมากในอรรถกถาธรรมบท

7. คัมภีร์วิสุทธิมรรค จัดเป็นวรรณกรรมดั้งเดิม ของพระพุทธโฆสาจารย์เป็นคัมภีร์ที่กล่าวถึง คือ สมภาติ ปัญญา อันเป็นแก่นแท้ของคำสอนในทางพระพุทธศาสนา แบ่ง 33 บท สงเคราะห์ลงในไตรสิกขา คือศีล สมภาติ ปัญญา ดังนี้ คือ บทที่ 1-2 จัดเป็นศีลสิกขา บทที่ 3-13 จัดเป็นสมภาติ บทที่ 14-23 จัดเป็นปัญญาสิกขา แต่งขึ้น เมื่อราว พ.ศ. 956 หรือ 963

8. คัมภีร์วิมุตติมรรค ของพระอุปติสสะ เข้าใจว่าแต่งขึ้นก่อนคัมภีร์วิสุทธิมรรค พระพุทธโฆสาจารย์ คงได้อ่านคัมภีร์วิมุตติมรรคมาก่อน จึงได้เค้าโครงมาจากวิมุตติมรรค กล่าวรายละเอียดต่าง ๆ ไว้ในวิสุทธิมรรค วิมุตติมรรค มีเนื้อเรื่องเหมือนกับวิสุทธิมรรค ต่างแต่หัวข้อสุดท้าย มีวิมุตติ (ความหลุดพ้น) อยู่ด้วย

9. พระพุทธทศตะ เป็นชาวอินเดียใต้ มาจากแคว้นโจระ ไกล่แม่น้ำคาเวรี ได้เดินทางไปแปลอรรถกถาภาษาสิงหลที่เกาะลังกา ก่อนพระพุทธโฆสาจารย์

วรรณกรรมที่พระพุทธทศตะได้รจนาไว้มีดังนี้

1. อภิธัมมาวตาร
2. วินัยวินิจฉัย
3. อุตตรวินิจฉัย
4. รูปารูปวิภาค
5. มธรรัตถวิลาสินี
6. ชินาลังการ

10. พระอานนท์ ได้แต่งวรรณกรรมชิ้นหนึ่งเรียกว่า อภิธัมมมุลฎีกา ท่านแต่งตั้งแทนพระพุทธมิตตะ ผู้ขอร้องให้พระพุทธโฆสาจารย์แต่งปัญจสุทนี

11. พระธัมมปาละ คือพระธัมมปาละแห่งปทตติยะในอาณาจักรทมิฬในอินเดียตอนใต้ ไกล่กับประเทศลังกา ท่านได้ไปศึกษาที่เกาะลังกาเหมือนกัน วรรณกรรมที่ท่านแต่งมีดังนี้

1. ปรมัตถทีปนี
2. มหาฎีกา หรือปรมัตถมัญญุชสา
3. สีนัตถวณณนา อรรถกถาแห่งเนตตีปกรณ์
4. สีนัตถปกาสินี ฎีกาแห่งอรรถกถาพุทธทศนิกาย
5. ชาตักฎฎกถา ฎีกาแห่งอรรถกถาชาดก
6. ฎีกาแห่งคัมภีร์มธรรัตถวิลาสินี โดยท่านพุทธ ทศตะ
7. อนฎีกาแห่งคัมภีร์อภิธรรม.

12. พระจุลลธัมมपालะ แต่งคัมภีร์สังจสังเขป
13. พระอุปเสนะ แต่งคัมภีร์สัทธัมมัมปโปชิตกา อรรถกถาแห่งนิตเทศ
14. พระมหานามะ แต่งคัมภีร์สัทธัมมัมปกาลินี อรรถกถาแห่งปฏิสัมภิทามรรค
15. พระกัสสปะ แต่งโมหวิจเฉทนี และ วิมติเฉทนี
16. พระวชิรพุทธิ แต่งวชิรพุทธิ อันเป็นฎีกาแห่งสมันตปาสาทิกา
17. พระเขมะ เขมัมปกรณ
18. พระอนรุทธะ แต่งวรรณกรรมต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

1. อภิธัมมัตถสังคหะ (คู่มือพระอภิธรรม) มีชื่อเสียงมาก
2. ปรมัตถวินิจฉัย
3. นามรูปปริจเฉท

19. พระธรรมสิริ แต่งขุททกสิกขา

20. พระมหาสามิน แต่งมูลสิกขา

21. คัมภีร์มหาวงศ์ เป็นวรรณกรรมภาษาบาลีที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของเกาะลังกา แต่งเป็นคาถา ผู้แต่งคือพระมหานามะ แต่งขึ้นเมื่อต้นพุทธศตวรรษที่ 11 มติของทางอินเดีย กล่าวว่าคัมภีร์มหาวงศ์เป็นอรรถกถาแห่งคัมภีร์ทีปวงศ์ คัมภีร์มหาวงศ์แบ่งเป็น 37 บท กล่าวถึงเรื่องราวตั้งแต่พระตถาคตเสด็จเยี่ยมเกาะลังกา จนถึง พระเจ้ามหาเสนะ

อนึ่ง ในระยะที่ไรรู้กันนี้ก็มีคัมภีร์ อีกเล่มหนึ่ง นั่นคือคัมภีร์ จุลลวงศ์ เป็นวรรณกรรมบาลีที่เป็นคาถา แต่งต่อจากคัมภีร์มหาวงศ์ ผู้แต่งคัมภีร์จุลลวงศ์มีหลายคนด้วยกันและแต่งในสมัยต่าง ๆ กัน ผู้แต่งคนแรกคือพระธรรมกิตติเถระ ชาวพม่า ในสมัยพระเจ้าปรีกมพาหุที่ 2 ในพุทธศตวรรษที่ 18 คัมภีร์จุลลวงศ์เริ่มเรื่องตั้งแต่พระเจ้าสิริเมฆวัณณะ ผู้เป็นราชโอรสของพระเจ้ามหาเสนะ จนถึงพระเจ้าสิริวิกรมราชสีห์ คือตั้งแต่บทที่ 37 ถึงบทที่ 101

22. คัมภีร์อนาคตวงศ์ เป็นคัมภีร์ที่กล่าวถึงตำนานของพระพุทธเจ้าในอนาคต คือพระศรีอริยเมตไตรย ผู้แต่งคือพระมหากัสสปะ ซึ่งเป็นองค์เดียวกับผู้แต่งโมหวิจเฉทนี และ วิมติจเฉทนี

23. คัมภีร์โพธิวงศ์ เป็นคัมภีร์ที่กล่าวถึงเรื่องราวต้นมหาโพธิ์ที่เมืองอนูราชปุระ ในเกาะลังกา ผู้แต่งคือพระอุปติสสะ แต่งเป็นร้อยแก้วในครั้งแรกเมื่อพุทธศตวรรษที่ 16

24. คัมภีร์กัจจายนะไวยากรณ์ เป็นคัมภีร์ไวยากรณ์บาลีที่เก่าแก่ที่สุด ผู้แต่งคือพระกัจจายนะ นอกจากคัมภีร์กัจจายนะแล้วท่านยังได้แต่งวรรณกรรมอีก 2 เล่ม คือ

1. มหานิรุตติคันทะ
2. จุลลนิรุตติคันทะ

คำถามทดสอบความเข้าใจประจำบท

1. พระพุทธโฆสาศาจารย์ มีชีวประวัติเป็นมาอย่างไร ท่านได้แต่งวรรณกรรมอะไรบ้าง จงกล่าวมาพอได้ความ
2. วรรณกรรมที่สำคัญที่สุด และมีชื่อเสียงของพระพุทธโฆสาศาจารย์มีเรื่องใดบ้าง จงกล่าวถึงเนื้อหาแต่ละเล่มโดยย่อประกอบด้วย
3. จงกล่าวถึงประวัติการแต่งคัมภีร์วิสุทธิมรรคของพระพุทธโฆสาศาจารย์มาพอได้ความ และ กล่าวถึงเนื้อเรื่องโดยย่อของคัมภีร์ที่กล่าวนี้ประกอบ
4. คัมภีร์วิสุทธิมรรคของพระพุทธโฆสาศาจารย์กับคัมภีร์วิมุตติมรรคของพระอุบติสสะ มีลักษณะเหมือนกันหรือต่างกันอย่างไร จงเปรียบเทียบมาดู
5. อรรถกถาชาดก และอรรถกถารวมบท มีเนื้อหาเหมือนกันหรือต่างกันอย่างไร จงเปรียบเทียบมาดู
6. จงเลือกอธิบายคัมภีร์ต่อไปนี้นำ 2 เล่มและกล่าวด้วยว่าแต่ละเล่มมีเนื้อความโดยย่ออย่างไร

สมันตปาสาทิกา

ชาดกัฎฐกถา

ธัมมปทัฎฐกถา

อัฐุสาลีนี้

วิสุทธิมรรค

7. จงกล่าวถึงชีวประวัติของพระพุทธทศตเถระ และวรรณกรรมของท่านมาดู
8. จงกล่าวถึงชีวประวัติของพระธัมมपालเถระ และ วรรณกรรมของท่านมาพอได้ความ
9. จงเลือกกล่าวชีวประวัติและผลงานพระเถระต่อไปนี้
  1. พระอานนท์
  2. พระจุลธัมมपालะ
  3. พระอุปเสนะ
  4. พระมหานามะ
  5. พระกัสสปะ
  6. พระวชิรพุทธี
  7. พระเขมะ
  8. พระอนรุฑระ
10. นักศึกษามีความเข้าใจคัมภีร์ต่อไปนี้ได้อย่างไร จงกล่าวมาพอได้ความ
  1. ขุททกสิกขา
  2. มุลสิกขา

11. คัมภีร์มหาวงศ์ว่าด้วยเรื่องอะไร ใครเป็นผู้แต่ง แต่งในสมัยใด จงกล่าวมาพอได้ใจความ
12. ที่กล่าวว่า “คัมภีร์มหาวงศ์เป็นอรรถกถาของคัมภีร์ทีปวงศ์” นั้นท่านเข้าใจอย่างไร จงอธิบาย
13. นักศึกษามีความเข้าใจวรรณกรรมบาลีต่อไปนี้อย่างไร จงอธิบาย
  1. คัมภีร์ทีปวงศ์
  2. คัมภีร์มหาวงศ์
14. จงเลือกอธิบายคัมภีร์ต่อไปนี้ 1 เล่ม โดยกล่าวถึงผู้แต่ง, สมัยที่แต่งและเนื้อหาของคัมภีร์
  1. คัมภีร์อนาคตวงศ์
  2. คัมภีร์โพธิวงศ์
15. ไวยากรณ์บาลีที่เก่าแก่ที่สุดชื่ออะไร ใครเป็นผู้แต่ง แต่งในสมัยใด จงกล่าวถึงบาลีเล่มนี้พอสมควร
16. นักศึกษามีความรู้เกี่ยวกับคัมภีร์ต่อไปนี้อย่างไร จงกล่าวมาพอได้ความ
  1. กัจจายนะไวยากรณ์
  2. มหานิรุตติคั่นถะ